

Recenze

Lidským prezidentem v nelidské době

Detlef Brandes

Institut für Geschichte und Kultur der Deutschen im östlichen Europa, Heinrich-Heine Universität, Düsseldorf

MACHÁLEK, Vít: *Prezident lidskosti: Životní příběh Emila Háchy*. Praha, Academia 2020, 846 stran + 36 nečíslovaných stran obrazových příloh, ISBN 978-80-200-3056-6.

Historik a religionista Vít Machálek předložil obsáhlou biografii správního soudce Emila Háchy (1872 Trhové Sviny – 1945 Praha, vězeňská nemocnice Věznice Pankrác), jenž se nikdy nechtěl stát politikem, po Mnichovské dohodě se však ocitl v situaci, kdy byl nucen ujmout se úřadu prezidenta republiky, a tím se z něho stala mimořádně kontroverzní postava české historie. Machálek důkladně přepracoval a rozšířil svou háchovskou biografii z roku 1998.¹ Podle vlastních slov s empatií usiloval o pochopení Háchova způsobu uvažování a jednání.

S velkými sympatiemi popisuje Machálek Háchovu rodinu a domov, stejně tak dětství, studium a profesní úspěchy. Hácha byl do roku 1897 členem českého zemského sněmu a od roku 1916 sloužil u vídeňského, po první světové válce u pražského Nejvyššího správního soudu; roku 1925 se stal předsedou jeho senátu. Habilitoval se v oboru anglického správního práva. Jeho náklonnost k Anglii dokládají jeho odborné statě, ale i beletristické překlady z angličtiny. Z líčení vyplývá Háchovo pevné zakotvení ve víře, jeho spíše konzervativní zaměření a jeho lidskost, kterou

1 MACHÁLEK, Vít: *Prezident v zajetí: Život, činy a kříž Emila Háchy*. (Edice Dokumenty, sv. 4.) Praha, Regulus – Společnost Dr. Emila Háchy 1998.

si Machálek zvolil i do titulu svého díla. Hácha měl ovšem i tradiční předsudky vůči českomoravským Židům, které považoval většinou za „germanizátory“ (s. 47, pozn. 39, a s. 141), avšak nepodílel se na antisemitských kampaních.

Od roku 1935 stíhaly předsedu senátu Nejvyššího správního soudu osudové rány: rozvod jeho dcery, manželčina smrt a počínající arterioskleróza. Na přání ministerského předsedy Milana Hodži se roku 1938 podílel na činnosti pracovní skupiny, která měla jednat o možnosti kompromisu se Sudetoněmeckou stranou (*Sudeten-deutsche Partei* – SdP). Machálek dochází ve shodě s ministrem Jiřím Havelkou k závěru, že Hácha by byl ochoten vyjít požadavkům této strany vstříc dále než vláda. Machálek jen zřídka využívá spisové fondy, opírá se především o vzpomínky Háchových kolegů a přátel, jako je právě Jiří Havelka, diplomat Vojtěch Mastný a Háchův tajemník Josef Kliment,² a o jejich korespondenci. V nejvyšší nouzi zářijové krize roku 1938, píše Havelka a Kliment ve svých pamětech, Hácha opustil svou pozici pozorovatele a Edvardu Benešovi telefonicky navrhoval, aby přerušil jednání s Velkou Británií a Francií a vyslal k rozhovorům do Berlína některého vysoce postaveného politika.

Po Mnichovské dohodě a Benešově odstoupení vyvstala otázka jeho nástupce. Předáci obou zbývajících stran Rudolf Beran a Antonín Hampl se shodli na Háchovi, který na sebe politicky dosud nijak neupozornil. Ten převzetí úřadu chápal „jako příkaz občanské povinnosti, jemuž musí ustoupiti všechny úvahy o tíživosti osobní oběti, když ji okamžitá situace státu a národa požaduje“,³ a zároveň odmítl jakýkoli kult vytvářený kolem jeho osoby. Hácha trval na tom, že kromě ministerského předsedy Berana bude jmenovat do ministerských funkcí osoby, které se dosud politicky neangažovaly. Svého přítele a kolegu Havelku učinil vedoucím své kanceláře a ministrem bez portfeje. Coby prezident hledal spolu s vládou cestu, jak omezovat roli Židů, a přitom neustupovat radikálním požadavkům z Berlína. Při své cestě na Slovensko dával demonstrativními počiny najevo pochopení pro slovenskou autonomii, ale ani Hácha, ani ústřední vláda nedokázali v situaci masivního německého tlaku zabránit prohlášení nezávislosti slovenského zemského sněmu.

Když jel Hácha 15. března 1939 do Berlína, zjevně ještě nevěděl, co ho čeká. Nejspíš počítal s těsnějším připoutáním Čech a Moravy k Německé říši podle vzoru Slovenska. Ve večerním rozhovoru s Adolfem Hitlerem řekl, že už po založení Československa si kladl otázku, zda bylo pro Československo šťastné být samostatným státem (s. 256 a 89). Takové pochybnosti krátce po vzniku Československa podle Havelkovy výpovědi skutečně sdělil tehdejšímu ministerskému předsedovi Karlu

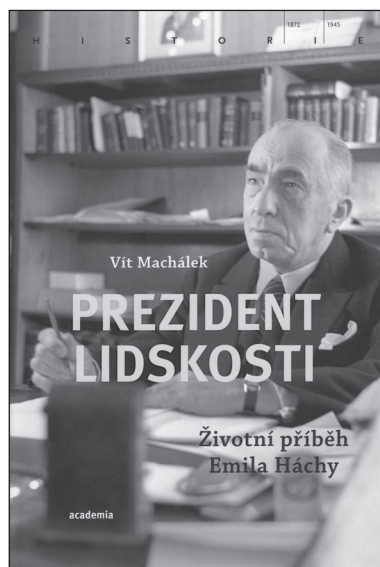
2 HAVELKA, Jiří: *Dvojitý život: Vzpomínky protektorátního ministra*. Ed. Robert Kvaček, Josef Tomeš a kol. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. – Nakladatelství Lidové noviny 2015; MASTNÝ, Vojtěch: *Vzpomínky diplomata: Ze vzpomínek a dokumentů československého vyslance*. Ed. Eduard Kubů, Petr Luňák a Otto Novák. Praha, Karolinum 1997; KLIMENT, Josef: *U obětovaného prezidenta: Hořké paměti Háchova tajemníka*. Ed. Václav Velčovský. Praha, Academia 2019.

3 Machálek na straně 168 cituje z Háchova projevu při audienci zástupců Masarykovy univerzity 27. února 1939, jehož záznam je uložen v Archivu Kanceláře prezidenta republiky.

Kramářovi⁴ a opakoval je také ve svém prvním rozhlasovém projevu po vyhlášení protektorátu (s. 277). Poté co ho Hitler a Göring hrozbami vystavili tlaku, vyslovil souhlas se společným prohlášením, jež obsahovalo větu, že „vkládá s plnou důvěrou osud českého národa a země do rukou vůdce Německé říše“.⁵ Machálek oproti tomu zdůrazňuje, že Hácha v rozhovoru s Hitlerem řekl, že osud českého národa „leží“ v Hitlerových rukou, což také opakoval politikům shromážděným 16. března večer na Pražském hradě (s. 257 n.). Hácha přitom se společným prohlášením souhlasil podle vlastních slov proto, že Hermann Göring hrozil bombardováním Prahy. Dosahu tohoto podrobení si zpočátku nebyl evidentně vědom. Havelkovi, který ho vyzvedával v Terezíně (na hranici okleštěné republiky), totiž řekl, že „budeme nadále ‘mít vlastní stát’“.⁶

Nicméně jako odborník na státní právo si Hácha připisoval zásluhu, že prohlášení nepodepsal také jménem vlády, a tím se stalo podle něho od počátku právně neplatným. Jestliže podepsal jenom svým jménem, sám sebe obětoval a ochránil národ, argumentoval Hácha. Machálek pak soudí, že jeho kapitulace byla důsledkem Benešovy mnichovské kapitulace (s. 286).

Podle autorova názoru byl protektorátní režim v českých zemích ve srovnání s okupačními režimy v západní a východní Evropě menším zlem (s. 273). Svou pozornost soustřeďuje především na Háchovy úspěchy, jako bylo vybudování Národního souručenství coby výrazu a nástroje národní jednoty tváří v tvář okupační moci. Funkcionáři této široké organizace museli však manévrovat a ukazovat „dvojí tvář: pravou vlasteneckou a zdánlivou proněmeckou“ (s. 299). Machálek přitakává literárnímu historikovi Václavu Černému, jenž v Národním souručenství spatřuje „útočiště národní rezistence a vlivného a štedrého podporovatele odboje“.⁷ Vyzvedá přitom pravidelné Háchovy protesty proti německým zásahům do příslibené autonomie. Ukazuje, že protektorátní vláda a prezident Hácha se zasazovali za zatčené, a to s nemalými úspěchy. Hácha znovu a znovu osobně intervenoval

4 Machálek na straně 89 cituje z memoárů Jiřího Havelky *Dvojí život*, s. 19 n.

5 Machálek na straně 267 cituje podle publikace: OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (ed.): *Acta Occupationis Bohemiae et Moraviae: Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, sv. 2: *Spolupráce československé emigrace na západě s domácím odbojem, její vztahy k tzv. protektorátní vládě a germanizační politika okupantů*. Praha, Academia 1966, s. 417, dokument 340 – Prohlášení Němců a československé vlády z 15.3.1939.

6 Machálek na straně 270 cituje podle memoárů Jiřího Havelky *Dvojí život*, s. 33.

7 Machálek na straně 313 cituje podle memoárů Václava Černého *Křik Koruny české: Paměti, sv. 2: 1938–1945. Náš kulturní odboj za války* (Brno, Atlantis 1992, s. 122).

i ve prospěch studentů zatčených na podzim 1939 a zavlčených do koncentračního tábora Sachsenhausen a dařilo se mu vždy dosáhnout propuštění některých z nich. Takové ústupky však říšský protektor Konstantin von Neurath využíval k tomu, aby na Háchovi nebo předsedovi vlády Aloisu Eliášovi vynucoval slavnostní deklarace k německým vítězstvím a proti politice londýnské exilové vlády. Naopak Hácha a protektorátní vláda se je snažili formulovat co nejobecněji a nezmiňovat Benešovo jméno. V tom se už za teroristického režimu Reinharda Heydricha pokračovat nedalo. V jednom prohlášení z prosince 1941 se objevuje jak odsouzení Beneše, tak i jeho „židovského okolí“.

Proti přenášení německé politiky vůči Židům do protektorátu toho mohly legální české orgány podnikat zjevně málo. Háchův pokus dosáhnout pro určité kategorie Židů lepšího postavení ztroskotal. Snahám participovat na vyvlastňování Židů okupační moc zabránila. Vedení Národního souručenství na druhé straně po několika týdnech váhání odmítlo pokusy rozpoutat v jeho rámci protizhkovskou kampaň.

V Konstantinu von Neurathovi spatřoval Hácha umírněnou variantu německé protektorátní politiky, z mého pohledu oprávněně. Na rozdíl od státního tajemníka Karla Hermanna Franka byl Neurath vůči němu i zdvořilý a věcně korektní, píše autor, a to i po demonstracích a zatčeních na podzim 1939, kdy Hácha a vláda zvažovali společnou demisi. Když po Frankově útoku na české legionáře z první světové války opět uvažovali o odstoupení, radil jim Edvard Beneš, aby ve funkcích ještě setrvali. Byl by to býval dobrý okamžik k odstoupení, konstatuje Machálek. Po německém útoku na Sovětský svaz však už Beneš demisi prezidenta i protektorátní vlády požadoval, Hácha i Eliáš to však s odkazem na obtížnou zásobovací situaci odmítli. Naopak uveřejnili prohlášení, které obsahovalo výrok namířený proti „nám rasově cizímu marxistickému bolševismu“ (s. 444).

Po jmenování Reinharda Heydricha „zastupujícím“ říšského protektora vláda diskutovala o tom, zda by teď neměla přece jen odstoupit, ale Hácha se vyslovil proti – poté co mu Heydrich předložil četné důkazy Eliášova spojení s odbojem i řadu hotových rozsudků smrti, ale zároveň přislíbil propustit poslední studenty. Hácha však pohrozil odstoupením v případě, že bude odsouzen Jiří Havelka. Machálek Háchovo rozhodnutí zůstat v úřadě obhajuje, poukazuje však zároveň na jeho postupující arteriosklerózu. Když Hácha vzdor teroru, který Heydrich rozpoutal, setrval ve funkci, Beneš na něho útočil stále ostřeji. Machálek se o Benešovi a exilové vládě vyslovuje velmi kriticky a největšího jestřába vidí v Prokopu Drtinovi. Beneš zase prohlásil, že je politicky lhostejný, zda po Háchově garnituře převezmou její pozice fašisté. Sám počítal s rychlým koncem války a obával se kompromisního míru. Machálek Benešovi vytýká, že mu byl lhostejný osud národa ve vlasti. Exulanti si prostě nedokázali představit, píše, pod jakým terorem a v jakých úzkostech lidé doma žili.

Po úspěšném atentátu na Heydricha se Hácha obával, že pokud on a vláda odstoupí, okupační moc ještě zesílí teror. Jeho obavy prohlubovala Hitlerova otevřená hrozba nuceného vystěhování Čechů. Za druhé heydrichiády Hácha ještě víc zeslábl, píše Machálek, už se téměř nedokázal soustředit a měl strach ze zatčení. Po Eliášově popravě se duševně i tělesně zhroutil. Vzdor své slabosti se však nadále zasazoval

za rukojmí a vězně. Šikovně také odmítl návrh Emanuela Moravce, aby vládní vojsko bylo posláno do boje proti Sovětskému svazu. S poukazem na četná úmrtí v Osvětimi dokonce v květnu 1943 dosáhl Frankova souhlasu s tím, že čeští vězni budou z Osvětimi přeloženi do Buchenwaldu, případně Ravensbrücku. Zároveň však i pod vládou Kurta Daluegeho a Karla Hermanna Franka se státní prezident ani protektorátní vláda neostýchali činit nejrůznější verbální ústupky okupační moci.

V den pátého výročí svého zvolení prezidentem se Hácha nemohl zúčastnit slavnostního ceremoniálu ve svatovítské katedrále. Počátkem roku 1944 se definitivně zhroutil, v péči o něho se střídaly dvě sestřičky. Šestadvacátého května 1944 byl Háchovým zastupováním oficiálně pověřen ministr spravedlnosti Jaroslav Krejčí. V Košickém vládním programu z 5. dubna 1945 byl pak už Hácha označen za „velezrádce“. Machálek v tom vidí velkou nespravedlnost, když ti, kteří žili v relativním bezpečí v Moskvě a Londýně, se opovážili odsuzovat ty, jimž každý den hrozila smrt z rukou gestapa. Po osvobození byl Hácha 13. května 1945 dopraven do pankrácké věznice, kde ho ani jednou nesměla navštívit dcera a dozorcí s ním nakládali mimořádně brutálně. Až do své smrti 27. června nesměl být jakožto umírající převezen do sanatoria.

Závěrem podává Vít Machálek přehled procesů vedených po válce proti okruhu osob kolem prezidenta Háchy. Ukazuje, že tyto procesy nebyly vedeny v žádném případě objektivně a jejich výsledkem byly tendenční rozsudky. Komunističtí členové Národního soudu prosadili v některých případech tvrdé tresty, jako například v procesech s bývalými premiéry Rudolfem Beranem a Janem Syrovým. Skutečnost, že nerozlišovali mezi politiky z Háchova okruhu a skutečnými kolaboranty, jakým byl Emanuel Moravec, je jedním z nejzásadnějších problémů celé poválečné retribuice, píše Machálek. Potrestány byly přitom i rodiny odsouzených, ať už vyvlastněním, nebo zákazem studia a výkonu povolání. Až o dvacet let později během pražského jara, jak sděluje Machálek, se setkali Háchovi přeživší spolupracovníci a dali podnět k tomu, aby byl Hácha „plně politicky rehabilitován“ (s. 641).

Z němčiny přeložil Petr Dvořáček

Abstract

The reviewer recaps the most important moments in the career of Emil Hácha. Born in 1872 in the small South Bohemian town of Trhové Sviny, he studied and graduated in law, and became a deputy of the Bohemian Diet. While in Vienna during the Great War, he started his career at the Supreme Administrative Court; when Czechoslovakia became independent, he joined the same court in Prague, advancing to the position of the chairman of its senate in 1925. His leaning toward England is proved by his professional treatises, but also literary translations from English. He had never wanted to be a politician, but after the Munich Agreement and the resignation of President Edvard Beneš (1884–1978) he let himself to be talked into succeeding him. He perceived his decision as a sacrifice in the national interest; on March 15, 1939, acting under Hitler's pressure, he signed the declaration on the formation of the Protectorate of

Bohemia and Moravia in Berlin. The reviewer emphasizes that the author approached his extensive, impressive and fact-rich biography titled The president of humanity: The life story of Emil Hácha (Prague: Academia, 2020) with a great deal of empathy toward Hácha, accentuating his anchoring in Christian faith, conservative values and personal humanity. He goes through difficult dilemmas which Hácha was exposed to as the president of a puppet state in his dealings with the occupation power, and his repeated thoughts about resignation. The reviewer agrees with the author that Hácha, his declining physical and intellectual capabilities notwithstanding, did not stop striving to achieve a release of imprisoned Czechs. In his opinion, the author has submitted convincing evidence to the effect that the restored state power often employed an insensitive and unjust approach toward Hácha and other politicians accused of collaboration after the liberation. Hácha himself was arrested and died in a pathetic condition in a prison hospital in June 1945.

Keywords / Klíčová slova:

Emil Hácha; Czechoslovakia; Protectorate of Bohemia and Moravia; Nazi occupation; collaboration

Emil Hácha; Československo; Protektorát Čechy a Morava; nacistická okupace; kolaborace

Recenze

Memoáry nejednoznačného pamětníka i „dějiny Háchy v době“

Vít Machálek

Katedra religionistiky, Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

KLIMENT, Josef: *U obětovaného prezidenta: Hořké paměti Háchova tajemníka*. Ed. Václav Velčovský. (Edice Paměť, sv. 109.) Praha, Academia 2019, 770 stran, ISBN 978-80-200-2982-9. Součástí publikace je edice „Žaloby na Josefa Klimenta“, obrazová příloha a jmenný rejstřík.

Záslouhou nakladatelství Academia a editora Václava Velčovského byla koncem roku 2019 (skoro půl století po svém napsání) širší veřejnosti zpřístupněna kniha právníka, historika a zasvěceného účastníka druhorepublikového a protektorátního dění Josefa Klimenta *U obětovaného prezidenta*.

Tato jedinečná práce staví před českou historiografií řadu otázek, které se týkají i samotného Klimenta (1901 Havlíčkův Brod – 1978 Praha). Tato osobnost byla zatím v české historiografii zanedbávána. Před Václavem Velčovským se jí ucelenějším způsobem věnoval vlastně jen Michal Musil, jehož studie vyšla před čtvrtstoletím

v *Soudobých dějinách*.¹ Dnes na stránky tohoto časopisu jistě patří recenze konečně uskutečněné edice Klimentova životního díla.

JUDr. Josef Kliment byl v letech 1925 až 1945 spolupracovníkem Emila Háchy (do listopadu 1938 u Nejvyššího správního soudu, jehož prvním prezidentem Hácha byl, a pak na Pražském hradě). Na tuto skutečnost naráží název jeho druhé práce *Dvacet let v úřednách Emila Háchy*, která je uložena v Archivu Národního muzea.² Jedině tam bylo donedávna možné studovat i třídlítný rukopis *U obětovaného prezidenta*,³ což pro badatele vzhledem k mimořádnému rozsahu a nepřehlednosti textu představovalo ne právě komfortní situaci.

O to větší ocenění si zaslouhuje nyní vydaná edice, a to bez ohledu na dílčí výhrady, které je k ní možné mít. Václav Velčovský konstatuje, že Klimentův rukopis „nebyl připraven pro vydání, neprošel koncepčními zásahy, úpravami struktury, ani jazykovou korekturou“ (s. 44), takže toto vše musel provést teprve on jako editor. Specifická obtížnost edice spočívala v nezbytnosti přistoupit k „ne nevýznamnému krácení“, nutnému vzhledem k „velkému rozsahu textu a duplicit i multiplicit popisovaných témat a motivů“ (s. 45). Obsahově nepodstatná krácení původního rukopisu v edici nejsou vyznačena, což je sice editorský postup výrazně nestandardní, ale v tomto případě pro zachování plynulosti textu vzhledem k obrovskému množství výpustků nutný.

Přístup zvolený editorem lze akceptovat i ve vztahu k podobně neobvyklé skutečnosti, že u hlavní části edice (rukopisu *U obětovaného prezidenta*) jsou použity jiné ediční zásady než u její druhé části v podobě žaloby na úředníky Kanceláře státního prezidenta Josefa Klimenta a Augustina Popelku z roku 1947.⁴ Charakter obou textů je samozřejmě rozdílný: v případě obžalovacího spisu se jedná o oficiální a formální text právního rázu, zatímco u *Obětovaného prezidenta* jde o edici neformálního a nefinalizovaného rukopisu (s. 49).

Složitou otázku však představuje žánrové zařazení Klimentova textu. Josef Kliment byl současně jak pamětník vzpomínající na své působení v prezidentské kanceláři, tak i „profesionální historik“, za kterého se sám právem označuje (s. 348). Jestliže jej Hácha pověřil úkolem, aby „shromáždil příslušné doklady“ a „v příhodné době“ (tj. po skončení okupace) vyličil jeho „záchrannou činnost“, mohlo k tomu dojít na základě obou těchto skutečností.⁵

Kliment v úvodních řádcích svého rukopisu předesílá, že mu v něm půjde o „dějiny Háchy v době“, a to především faktografické, nikoliv subjektivní (s. 53). Biografie Háchy v kontextu jeho doby samozřejmě představuje jiný žánr než autobiografické

1 MUSIL, Michal: Příběh Háchova politického sekretáře: Josef Kliment před Národním soudem roku 1947. In: *Soudobé dějiny*, roč. 2, č. 4 (1995), s. 530–544.

2 *Archiv Národního muzea*, Praha (dále ANM), fond (f.) Josef Kliment, karton (k.) 22, inventární číslo (inv. č.) 619.

3 *Tamtéž*, k. 23, inv. č. 622 a 625, k. 24, inv. č. 627.

4 Tato edice byla připravena na základě rukopisu uloženého *tamtéž*, k. 1, inv. č. 25.

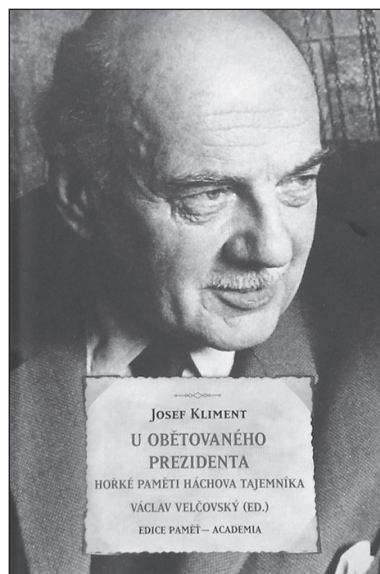
5 Tzv. Háchovu tajnou závět, obsahující tento Klimentovi zadaný úkol (v edici na nečíslované s. 5), je však vzhledem ke špatnému zdravotnímu a psychickému stavu Háchy v době jejího podepsání (20. září 1943) nutné považovat spíše za text Klimentův než Háchův.

vzpomínky Josefa Klimenta. V *Obětovaném prezidentovi* jde však o obojí současně.

Václav Velčovský, který rukopis *U obětovaného prezidenta* připravil k vydání s podtitulem hovořícím o „pamětech“ Háchova tajemníka, sice uvádí, že „Kliment koncipoval svůj rozsáhlý text jako právněhistorickou studii“, současně však dodává, že z dnešního pohledu Klimentova kniha náležitosti odborného textu nemá a že její hodnota spočívá především v osobních vzpomínkách (s. 43 n.). Ve spojení s tímto přístupem je pak pochopitelné, že úvodní studie k edici nese název „Jiné čtení protektorátu“ a je zaměřena především na problém kolaborace. „Dějiny Háchy“ však takto zúžit nelze, protože doba protektorátu představuje jen posledních šest let Háchovy životní dráhy, přičemž ani prezidentovu způsobu myšlení a jednání v tomto tragickém období není možné porozumět bez znalosti celého Háchova životopisu. Je tedy problematické, že Velčovského uvedení knihy nechává zcela stranou například její důležitý úvodní oddíl „Ze životní dráhy Emila Háchy“, v němž Josef Kliment podává „dějiny Háchy v době“ let 1872 až 1938.

V tomto oddíle není nepodstatná Klimentova poznámka, že fakta z osobního života Emila Háchy za protektorátu získával hlavně od jeho bratra Theodora a v době psaní rukopisu ověřoval u prezidentovy dcery Milady Rádlové, zatímco sám „do rodinného prostředí prezidenta Háchy přicházel velmi zřídka“, protože pěstování rodinných styků „v neustálé panice protektorátních dnů“ nebylo možné (s. 73). Ve skutečnosti prezident Hácha sice neudržoval rodinné kontakty s Klimentem, ale s jinými svými spolupracovníky ano. Jedním z nich byl Jiří Havelka, kterého si přivedl na Hrad ze svého předcházejícího působiště (zatímco Klimenta potom už do prezidentské kanceláře nepřivedl přímo Hácha, ale právě Havelka). Podle Havelky Hácha „doktora Klimenta neměl zásadně rád (datovalo se to z doby jeho působení u Nejvyššího správního soudu) a soukromě se s ním vůbec nestýkal“.⁶

Vzhledem k tomuto nepřítli blízkému vztahu mezi Klimentem a Háchou nelze přeceňovat míru Klimentovy informovanosti o prezidentově působení. Také závěry typu „Klimentovy názory nepochybně konvenovaly s míněním jeho tehdejšího nadřízeného Emila Háchy“⁷ mohou být zavádějící, a to i v případě, že z Klimentova textu vyplývají. Háchův obraz viděný například očima Aloise Eliáše by byl dozajista výrazně jiný než Klimentův.

6 HAVELKA, Jiří: *Dvojitý život: Vzpomínky protektorátního ministra*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. 2015, s. 77.

7 MUSIL, M.: Příběh Háchova politického sekretáře, s. 533.

Z hlediska pramenného významu Klimentova textu by se dějiny Protektorátu Čechy a Morava daly rozdělit do tří období. První z nich trvalo do dubna 1941, kdy nacisté odstranili z prezidentské kanceláře i z vlády Jiřího Havelku, respektive do září 1941, kdy byl zatčen premiér Eliáš, ve kterém měl Hácha ještě větší oporu než v Havelkovi. Kliment byl v tomto období sotva něčím víc než jedním z referentů Kanceláře státního prezidenta. Může být pokládán za mimořádně dobře informovaného, avšak jen v záležitostech, které spadaly do jeho referátu.⁸

Do popředí dění na Hradě či v Lánech se dostal spíše až po odstranění Jiřího Havelky. Diplomát Hubert Masařík, který od dubna 1939 do svého zatčení začátkem října 1941 řídil koordinační odbor protektorátní vlády a s Eliášem a Havelkou tvořil „trojku“ odvážně a energicky hájící české zájmy proti okupantům, ve svých memoárech uvádí: „Po Havelkově odchodu už jsme neměli tu aktivní oporu v prezidentské kanceláři jako dříve. [Nový] přednosta Háchovy kanceláře dr. Augustin Popelka byl jen poslušný úředník; hlavní politický vliv na Hradě získal problematický prezidentův důvěrník, doc. dr. Josef Kliment, v mnohém Havelkův antipod.“⁹

Označení Josefa Klimenta za Háchova „důvěrníka“ je ovšem diskutabilní. Spíše by se dalo říci, že Hácha začal být poté, co ztratil Havelku a Eliáše a současně se dramaticky zhoršil jeho zdravotní stav, na Klimenta a Popelku do značné míry odkázán. Pro dobu od příchodu Reinharda Heydricha a zatčení Aloise Eliáše do března 1944 je nicméně Kliment velmi důležitým informátorem o událostech z Háchova okolí.

Ani v tomto druhém období sice nebyl zasvěcen do všeho, v jeho rukou však byly každopádně soustředěny „všechny intervence za Čechy policejné stíhané, ale též za vyvlastněné, za Židy, cikány aj.“ (s. 518). Text *U obětovaného prezidenta* představuje především ve vztahu k pozadí těchto intervencí (včetně důvodů jejich úspěšnosti, či neúspěšnosti) zdroj informací, jenž unikátně doplňuje prameny úřední provenience (které zase naopak potvrzují jeho hodnověrnost). Jako příklad lze uvést Klimentovo líčení okolností, za kterých došlo v srpnu 1943 k hromadnému přemístění českých nežidovských vězňů z Osvětimi do Buchenwaldu (s. 518–520).

Intervenovat za vězně se Kliment snažil i v posledním období svého protektorátního působení, v němž od března 1944 zastával funkci Háchova nástupce v čele Nejvyššího správního soudu. Tímto jmenováním byl ovšem odstraněn z prezidentské kanceláře, čímž ztratil i bezprostřední přístup k informacím o dění na Hradě či v Lánech. Výmluvným dokladem toho, že už byl pak odkázán spíše jen na své domněnky, může být jeho scestné spojování nasazení vládního vojska ke strážní službě v Itálii z května 1944 s Háchovou snahou dosáhnout nabídkou vládního vojska k této službě za frontou osvobození českých vězňů (s. 349). Ve skutečnosti byl odsun vládního vojska do Itálie jednostranně nařízen okupanty.¹⁰

8 Do Klimentova referátu patřily věci tisku, rozhlasu a filmu, záležitosti související s organizací českého veřejného života a (v tomto období jen částečně) intervenční agenda.

9 MASAŘÍK, Hubert: *V proměnách Evropy: Paměti československého diplomata*. Praha – Lito-myšl, Paseka 2002, s. 343.

10 Viz *Národní archiv* (Praha), f. Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, k. 80, inv. č. 1013, sign. 110-10/17, sdělení Karla Hermanna Franka o vládním vojsku

Tím méně mohl být Kliment informován o Háchově tragickém poválečném osudu v době, kdy už byl i on sám ve vězení. Přesto tato poslední kapitola Háchova životopisu v *Obětovaném prezidentovi* nechybí, protože informace o Háchově zatčení, smrti ve vězeňské nemocnici a pohřbu s vyloučením veřejnosti Kliment uvádí „podle ústní vzpomínky paní Rádlové“ (s. 576).

Jeho knihu je opravdu třeba brát jako práci nikoliv jen pamětnickou, ale zčásti i odborně historickou. Kliment sice neměl při jejím psaní přístup k archivním pramenům (ty, které si za okupace sám shromáždil, mu byly po válce zabaveny), ale o to víc se snažil pracovat s orálními a publikovanými prameny a také s odbornou literaturou, a to i v těch částech svého rukopisu, kde je řeč o událostech, na kterých se osobně podílel.

Podle konstatování Václava Velčovského Klimentovo dílo mimo jiné ukazuje „stav výzkumu protektorátu v Československu na počátku sedmdesátých let, dostupnost jednotlivých děl, vztah mladých historiků a mizejících pamětníků, ale také oficiální cenzuru a autocenzuru autorů“ (s. 14). Totéž lze dobře demonstrovat i na příkladech dění předcházejícího vzniku protektorátu. Kliment se sám zúčastnil Háchovy berlínské cesty ze 14. a 15. března 1939 a měl k dispozici i informace získané přímo od prezidenta, bez ohledu na to však při svém důkladném líčení a rozebírání událostí s ní spojených (s. 193–244) pracuje s velkým množstvím pramenné a sekundární literatury (české i zahraniční).

I když Klimentovy závěry vzhledem k jeho osobní angažovanosti nemohou být nestranné, z heuristického hlediska i z hlediska formálních náležitostí typu poznámkového aparátu jeho text snese akademická měřítká. Text *U obětovaného prezidenta* ovšem i přesto, že v době svého napsání neměl šanci na vydání, zároveň sám ilustruje výše zmíněný problém autocenzurních zámlk (Kliment například velmi dobře znal publicistickou diskusi z konce šedesátých let, v níž byly události z 15. března 1939 přímo či nepřímo propojeny s aktuálním děním po 21. srpnu 1968, ale tento její aspekt záměrně nechal stranou).

Na líčení událostí spojených s nacistickou okupací lze ukázat i další charakteristické aspekty Klimentova způsobu psaní i myšlení. Kliment i Hácha byli právníci a znásilnění českých zemí nacistickým Německem vnímali spíš z pohledu právního než politického. Autor v *Obětovaném prezidentovi* klade velký důraz na to, že dokument, který Hácha v Berlíně pod hrozbou zničení Prahy podepsal, je bezobsažnou listinou „bez jediného náznaku nějaké právní dispozice“ (s. 223). Kliment současně označuje za velmi důležité, že prezident jeho právní bezvýznamnost dále posílil tím, že jej odmítl podepsat i jménem vlády (s. 222) a že možnosti dodatečného schválení státoprávních změn parlamentem posléze zabránil tím, že rozpustil „podle svého ústavního oprávnění obě sněmovny Národního shromáždění“ (s. 305).

Druhý, pro Klimenta neméně charakteristický rys představuje jeho odbočování od popisovaných událostí do zcela jiných dějinných období, jmenovitě do doby Svaté

na poradě s oberlandráty – inspektory z 9.5.1944 (dostupné také online z: www.badatelna.eu/fond/2199/reprodukce/?zaznamId=983696&reproId=938078).

říše římské, k jejímuž obnovení podle jeho kontroverzního protektorátního textu po 15. březnu 1939 došlo.¹¹ Jeho připomínání „členství království českého v tradičním seskupení křesťanských států Svaté říše římské, kde jsme se spolu s královstvím německým účastnili evropské spolupráce“ (s. 215), může působit rozpačitě dokonce i v rámci rukopisu *U obětovaného prezidenta*; tím méně mohlo dávat jednoznačně dobrý smysl v době okupace. V ní Kliment jistě sám chápal připomínání starého Království českého jako národně obranné a připomínání křesťanského univerzalisumu Svaté říše římské jako protinacistické, ale na tehdejší čtenáře mohly jeho texty působit spíš jako legitimizace podřízení českých zemí Německu. Docent českých právních dějin zřejmě nedocenil skutečnost, že laická veřejnost jeho narážkám nemůže rozumět, protože jí kontext doby Svaté říše římské nic neříká. Tím méně pak bylo možné čekat sebemenší pochopení od Národního soudu, kterým byl Kliment v roce 1947 odsouzen na doživotí (propuštěn byl až v roce 1960 na amnestii).

Klimentova protektorátní publicistická činnost se „až na výjimky omezuje na teorii o svaté říši římské a na obhajobu Háchy a jeho politiky“.¹² Národní soud ji však odsoudil bez ohledu na to, že to druhé patřilo ke Klimentovým úředním povinnostem a to první do jisté míry navazovalo na jeho publikační činnost za první republiky. V této návaznosti dokonce obžaloba spatřovala důkaz jeho odedávna ke zradě směřujících sklonů. Podle žaloby národního prokurátora Františka Tržického, v recenzované edici vhodně zařazené jako protějšek Klimentovy knihy, bylo pro Klimentův přístup k národním dějinám charakteristické, že se zabýval „převážně materií pojednávající právě o těch dobách českých dějin, které nejsou pro český národ dobou jeho rozvoje a výrazu jeho pokrokových sil“ (s. 649).

Klimentovo odsouzení tak lze z dnešního pohledu vnímat i jako trpký střet mezi velmi vzdělaným mužem, který však zůstal nepochopen, a až primitivně ideologickým přístupem k dějinám. To ovšem ještě neznamená, že by samotnému Klimentovi bylo ideologické ohýbání dějin cizí. Jedná se však o problém, který nelze omezit jen na jednotlivce ani jen na období protektorátu.

Kliment se již jako středoškolák v době kolem 28. října 1918 uměl přizpůsobit měnícím se požadavkům doby a pronést oddaný projev nejprve u busty císaře a pak o málo později u obrázku Tomáše Garrigua Masaryka (s. 82). Později se dobovým frázím nevyhnul nejen ve vztahu k nacistické okupaci, ale ani ve vztahu k okupaci sovětské, kdy podle jeho slov došlo k překonání výstřelků „návratem k internacionálním socialistickým povinnostem“ (s. 593).

Za protektorátu nebylo pronášení ideologických frází horší než jindy, ale spíš naopak omluvitelnější, protože šlo o dobu kritičtější než jiné a zároveň jen přechodnou, kterou národní celek musel nějak přežít. V tomto ohledu lze akceptovat Klimentovo konstatování, že jediným důvodem háchovské politiky bylo „smrtelné ohrožení bezbranného českého obyvatelstva“ a že „takovému neodčinitelnému nebezpečí bylo opravdu zabráněno, neboť koho by bývali osvobozovali spojenci, kdyby zde jako v Lidicích nenalezli ani hřbitovy?“ (s. 299).

11 KLIMENT, Josef: Obnovuje se Svatá říše římská. In: *Národní politika* (19.3.1939), s. 1.

12 MUSIL, M.: Příběh Háchova politického sekretáře, s. 534.

Roli morálního vzoru pochopitelně musejí plnit hrdinové odboje, nikoliv lidé typu Josefa Klimenta. Ten ovšem nebyl protikladem odbojáře, ale osobností, která se ve snaze prospět svému národu pohybovala na hraně mezi možností zatčení i poravy za okupace a stejnou možností po válce. „Byl rozpornou ‘pomezí postavou’, na níž lze dobře ukázat, jak tenká mohla být hranice mezi rezistencí a kolaborací“, jak konstatoval literární historik Martin C. Putna.¹³

Jeho kniha představuje významný pramen k novodobým českým dějinám nejen z hlediska vzpomínek poodhalujících protektorátní zákulisí, ale i z hlediska Klimentova autoportrétu člověka v jistém smyslu podobného mnoha jiným rozporným Čechům. Jelikož se zároveň pohybuje i na pomezí pramenné a odborné literatury, představuje unikátní dílo *sui generis*.

Specifičnost textu *U obětovaného prezidenta* je zřejmá i z jeho struktury. Václav Velčovský ji oproti autorskému dělení výrazně upravil ve snaze o větší přehlednost, čímž jí ovšem zároveň dal rozdělení odpovídající spíš jeho než Klimentovu chápání knihy. Počínaje rokem 1940 je text rozčleněn do kapitol chronologicky nadepsaných jednotlivými letopočty, zatímco u předcházející části byly zachovány původní Klimentovy názvy jednotlivých kapitol. Tímto způsobem je jeho těžiště spojeno především s válečnými lety, přičemž navíc vzniká mylný dojem, že původní Klimentův první díl končil závěrem roku 1939. Celkově je ve Velčovského edici kniha rozdělena do čtrnácti oddílů. V jejich názvech se jen ve dvou případech objevuje jméno „Hácha“ a méně pozornému čtenáři může uniknout i skutečnost, že Kliment svůj text koncipoval právě jako biografii Emila Háchy, sepsanou v roce 1972 při příležitosti stého výročí prezidentova narození.

Otázky tohoto druhu jsou však spíš věcí názoru než něčím, co by bylo třeba edici vytýkat. Drobné výtky jsou nicméně nutné ve vztahu ke jmennému rejstříku a biografickým údajům o osobách, které se vyskytují v textu v editorských poznámkách pod čarou. V těch měly podle poznámky editora zůstat nezmníněny jen „všeobecně známé osobnosti nebo lidé, které se nepodařilo s jistotou identifikovat“ (s. 45). Ve skutečnosti by se však dala uvést řada jmen, která nejsou ani všeobecně známá, ani neidentifikovatelná, přesto však u nich biografické údaje chybějí. Jedná se například o plejádu představitelů Národního souručenství v textu zmíněných na straně 334, jejichž jména se navíc neobjevují ani ve jmenném rejstříku. V něm chybějí i některé klíčové postavy dějin druhé republiky (František Chvalkovský) či protektorátu (Konstantin von Neurath, Karl Hermann Frank, Reinhard Heydrich).

Celkově lze edici označit za kvalitní a hodnou ocenění, byť samozřejmě ne bezchybnou. Jak výstižně konstatoval už autor jedné z prvních mediálních zpráv o jejím vydání: „Edice Václava Velčovského si jistě vyžádala dost práce, měla však být ještě pečlivější. Wilhelm Weizsäcker a Ernst von Weizsäcker jsou dva lidé, u toho druhého (státního tajemníka na říšském ministerstvu zahraničí) Kliment užívá

13 PUTNA, Martin C.: *Česká katolická literatura v kontextech 1918–1945*. Praha, Torst 2010, s. 343.

jen příjmení, v rejstříku se z nich stala jedna osoba: profesor na právech pražské Německé univerzity. (...) To nic. Dobře, že tady ta kniha je.“¹⁴

Abstract

Josef Kliment (1901–1978) was a lawyer, legal historian and public servant; in the Protectorate of Bohemia and Moravia, he was the political and press secretary of President Emil Hácha (1872–1945) from the autumn of 1941 till the spring of 1944, and then became the Chairman of the Supreme Administrative Court. He was arrested after the war and sentenced to life by the National Court in 1947. He was amnestied and released from prison in 1960. The reviewer presents an edition of Kliment's extensive work titled With the sacrificed president, with subtitle Bitter memoirs of Hácha's secretary (Prague: Academia, 2019), which dates back to the 1970s and is a combination of memoirs, a historical treatise, and Hácha's fragmentary biography. He explains the historical context of Kliment's work for the Office of the State President, specified the nature of Kliment's relations with President Hácha, analyzes the source value of the work and credibility of Kliment's statements, taking into account the self-styling of Kliment as a contemporary witness and a historical player in one person, who captured events taking place in the troubled times of the German occupation and spent a long time in prison for his attitudes during the occupation. In the reviewer's opinion, Kliment's work and fate how thin the dividing line between the strategy of the nation's defence and collaboration could be. In spite of having some reservations concerning the publisher's approach to Kliment's work, the reviewer believes that the publication represents an extraordinarily praiseworthy deed.

Keywords / Klíčová slova:

Czechoslovakia; Protectorate of Bohemia and Moravia; Josef Kliment; Emil Hácha; Nazi occupation; collaboration
Československo; Protektorát Čechy a Morava; Josef Kliment; Emil Hácha; nacistická okupace; kolaborace

14 SLOMEK, Jaromír: Tajemníkem prezidenta Háchy: Paměti Josefa Klimenta se dočkaly knižní podoby. In: *Týdeník Echo*, roč. 7, č. 6 (6.2.2020), s. 48.

Recenze

Ďábel je v detailu

Eduard Burget

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., Praha

KLIMENT, Josef: *U obětovaného prezidenta: Hořké paměti Háchova tajemníka*. Ed. Václav Velčovský. (Edice Paměť, sv. 109.) Praha, Academia 2019, 770 stran, ISBN 978-80-200-2982-9.

V prologu knihy *Textologie dnes* literární historik a editor Michael Špirit napsal: „Příprava literárních textů k papírovému i elektronickému zveřejňování může vypadat jako jednoduchá disciplína či profese, kterou zvládne každý, kdo ovládá zákonitosti jazyka, v němž je dílo publikováno. Praxe, jíž říkáme ediční nebo vydavatelská, se takto může jevit nejen běžným čtenářům, ale kupodivu i lidem, kteří se v oblasti literatury, umění nebo kultury zabývají jinými úkony. Cesta, kterou se literární text dostává na veřejnost, má přitom principiálně své valence, jako je má třeba výroba léků nebo vaření piva.“¹ S takovým tvrzením nelze nesouhlasit, nicméně při pohledu na současnou ediční praxi se nezbavíme pocitu, že ne každý editor a nakladatel si tuto skutečnost dobře uvědomuje.

Historik Václav Velčovský vydal v loňském roce v nakladatelství Academia paměti politického a tiskového tajemníka prezidenta Emila Háchy, právníka Josefa Klimenta (1901–1978). A my bychom mohli zvolat konečně! Vydání Klimentova memoárového textu v prestižní nakladatelské edici je bezpochyby záslužný čin, neboť

1 ŠPİRIT, Michael: *Textologie dnes: Příručka pro začínající editory*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. 2020, s. 7.

Klimentovo mnohasetstránkové svědectví představuje unikátní pramen pro poznání dějin Protektorátu Čechy a Morava, a to i navzdory tomu, že osobnost samotného autora je dodnes považovaná za přinejmenším kontroverzní. Klimentovy memoáry tvoří podstatný doplněk k již dříve vydaným vzpomínkám osobností, které rovněž zanechaly svědectví o letech protektorátních či o období druhé republiky. Jmenujme namátkou paměti diplomatů, politiků a žurnalistů Vojtěcha Mastného, Karla Ladislava Feierabenda, Huberta Masaříka, Jiřího Havelky, Františka Ježka, Vlastimila Klímy či Rudolfa Kopeckého.² Některé z těchto svazků vyšly ve vynikajícím edičním zpracování, doplněné obsáhlými životopisnými studiemi, medailony jednotlivých historických aktérů, vysvětlivkami a rejstříky v rámci edice EGO, kterou připravují historici a editoři z Masarykova ústavu a Archivu AV ČR. V brzké době by se v této edici měly objevit i další důležité svazky, mimo jiné vzpomínky protektorátního ministra Vladislava Klumpara či jednoho z mužů 28. října Jiřího Stříbrného.

O existenci Klimentových pamětí se dlouho vědělo. Uloženy jsou v Archivu Národního muzea a historici, kteří o protektorátu píší, je většinou znají a také z nich hojně čerpají. Ostatně krátká ukázka z Klimentova díla již byla otištěna v roce 2007 ve druhém, doplněném vydání monografie o Emilu Háchovi historika Tomáše Pasáka.³ Připravit jejich kompletní edici je však mimořádně náročný úkol už proto, že vlastní text pamětí je nebývale rozsáhlý. Smysl obdobných edic je v zásadě dvojitý: pro historiky, kteří se danou problematikou zabývají, tvoří edice vzpomínek přímých aktérů specifický zdroj informací. Je pro ně zpřístupněn důležitý pramen, navíc opatřený rejstříkem jmen, odkazy na literaturu, v lepším případě i úvodní studií, která autorův život zasazuje do dobového kontextu a osvětluje genezi vzniku díla. Pro laického čtenáře s hlubším zájmem o dobu protektorátu je edice takových memoárů zajímavým vhledem do mnohdy pohnutého a dramatického života a doby konkrétního aktéra. V každém případě čtenáři jak z řad odborníků, tak běžných zájemců mají za to, že jim editor předkládá dobře zpracovaný a edičně ošetřený pramen. Málokdo z nás si zřejmě půjde do archivu ověřit, nakolik je editovaný text shodný s původní předlohou. Co si ovšem počít s knihou, která standardní ediční parametry nesplňuje? Běžný čtenář si toho nejspíš nevšimne, ačkoli může zpozornět v okamžiku, kdy zjistí, že ve jmenném rejstříku nelze prakticky dohledat

2 MASTNÝ, Vojtěch: *Vzpomínky diplomata: Ze vzpomínek a dokumentů československého vyslance*. Praha, Karolinum 1997; FEIERABEND, Karel Ladislav: *Politické vzpomínky*, sv. 1–3. Brno, Atlantis 1994–1996; MASAŘÍK, Hubert: *V proměnách Evropy: Paměti československého diplomata*. Praha – Litomyšl, Paseka 2002; HAVELKA, Jiří: *Dvojitý život: Vzpomínky protektorátního ministra*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. – Nakladatelství Lidové noviny 2015; JEŽEK, František: *Mnichovská krize: Memoárové poznámky na okraj tragických dnů utrpení a hanby*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. – Nakladatelství Lidové noviny 2016; KLÍMA, Vlastimil: *1938: Měli jsme kapitulovat?* Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. – Nakladatelství Lidové noviny 2012; TÝŽ: *Druhý odboj (1939–1945): Svědectví a úvahy*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. – Nakladatelství Lidové noviny 2017; KOPECKÝ, Rudolf: *Vzpomínky starého novináře: „Proti Benešovi, nacistům a komunistům“*. Beroun, Machart 2018.

3 PASÁK, Tomáš: *Emil Hácha (1938–1945)*. Praha, Rybka Publishers 2007, s. 387–391.

osoby, které se v textu knihy objevují. Historik je však nejen zklamán, ale může se cítit rovnou podveden.

Po zvolení Emila Háchy prezidentem na podzim 1938 se stal Josef Kliment, do té doby úředník sekretariátu Nejvyššího správního soudu, tiskovým tajemníkem nové hlavy státu. Přestože nepatřil k nejbližším Háchovým spolupracovníkům, náležel téměř po celé období protektorátu k lidem, kteří se pohybovali v jeho těsné blízkosti, a díky tomu mohl zanechat obsáhlé svědectví nejen o samotném prezidentovi, ale i o různých formách nátlaku, který na Háchu i jeho spolupracovníky vyvíjely německé okupační úřady. Krom toho byl Kliment publikačně velmi zdatný, během více než pěti let, jež strávil v kanceláři prezidenta, otiskl desítky novinových článků, které vycházely z pozice autonomie protektorátu v rámci Velkoněmecké říše, s nímž se Kliment ztotožňoval, dále ji ve svých textech rozvíjel a obhajoval (především po válce). Tento Klimentův postoj – z jeho pohledu realistický a v dané politické situaci sebezáchovný – byl již v letech okupace mnohými považován za opatrnický, zbabělý, či rovnou kolaborantský. Proto také krátce po osvobození byl Kliment zatčen a postaven před Národní soud, od něž nakonec odešel s doživotním trestem a jen těsně unikl rozsudku smrti. Z vězení byl propuštěn na amnestii v roce 1960 a po zbytek života mohl vykonávat jen pomocné dělnické profese. Pokračoval však v práci, kterou započal již v kriminále, tedy v psaní svých pamětí. Definitivní verzi textu, ze které přítomná edice vychází, autor dokončil v roce 1972, s několika drobnými dodatky z let 1973 a 1974. O čtyři roky později Josef Kliment zemřel.

S rozporuplným Klimentovým odkazem se Velčovský pokusil vyrovnat v úvodní čtyřicetistránkové studii, jež přehledně představuje jeho osobnost, i když se v zásadě opírá především o starší životopisnou práci Michala Musila, otištěnou v *Soudobých dějinách* již v roce 1995.⁴ Přidanou hodnotou Velčovského pojednání je jeho uvažování o míře Klimentovy spolupráce s okupační mocí, ve kterém rozvíjí a promýšlí teze o kolaboraci, jak je formulovali Tomáš Pasák či Jan Tesař, a pokouší se Klimentovo jednání poměřovat konceptem čtyř dimenzí viny filozofa Karla Jasperse. Mnohem hůře však Velčovský obstál jako editor, jeho ediční práce a zacházení s Klimentovými memoáry vykazují řadu závažných pochybení.

Editor zvolil za výchozí text Klimentových pamětí strojopis nazvaný *U obětovaného prezidenta* z roku 1972. Rovněž připomíná, že v Archivu Národního muzea je uložen i druhý Klimentův text memoárové povahy, nazvaný *Dvacet let v úřadovnách Emila Háchy (1925–1945)*, jenž se však zaměřuje na Háchovu činnost před zvolením do prezidentského úřadu. Editor ovšem zcela opomněl, že v Archivu bezpečnostních složek se nachází složka s názvem „Paměti Josefa Klimenta“, která obsahuje jak rukopis pravděpodobně první verze jeho vzpomínek, tak jejich strojopisný opis.⁵ Podle Klimentovy poznámky připsané na konci zjistíme, že text vznikl už

4 MUSIL, Michal: Příběh Háchova politického sekretáře: Josef Kliment před Národním soudem roku 1947. In: *Soudobé dějiny*, roč. 2, č. 4 (1995), s. 530–544.

5 *Archiv bezpečnostních složek* (Praha), fond S (Sbírka různých písemností), inventární jednotky S-507-1 až S-507-4, Paměti Josefa Klimenta, bývalého tajemníka prezidenta Háchy – Protektorátní dějiny.

v letech 1958 a 1959 – tedy v době, kdy byl jeho autor ještě vězněn. S největší pravděpodobností se jedná o jakýsi prazáklaď Klimentových vzpomínek, který by měl editor přinejmenším znát, případně by jej měl zhodnotit a srovnat s ostatními dochovanými verzemi. Pominout nelze ani fakt, že tato verze Klimentových vzpomínek může pomoci v rekonstrukci celé geneze memoárového díla.

V samotné ediční práci Velčovský selhává hned v několika ohledech. V ediční poznámce přiznává, že vzhledem k velkému rozsahu pamětí musel při vypracování kanonického textu přistoupit k výraznému krácení. Místa, která se rozhodl z edice vyřadit, proto označil výpustkou, tedy hranatými závorkami se třemi tečkami – ovšem s upozorněním, že některé výpustky nepřiznal. Navíc takových výpustek bylo slovy editora „obrovské množství“, a přestože si byl vědom, že nezvolil standardní editorský postup, došel k názoru, že takovýto postup byl „nezbytnou nutností“ (s. 46). Zdá se, jako bychom místo běžné ediční poznámky četli spíše Velčovského obhajobu nestandardního edičního řešení. Editor sice přiznává textovou redukci, avšak s dovětkem, že je zbytečné na ni čtenáře upozorňovat, protože by jej to rušilo v plynulosti četby.

Pokud srovnáme Velčovského edici Klimentových pamětí s třídičným strojopisem uloženým v Archivu Národního muzea, zjistíme, že editorovy výpustky mají v zásadě trojí charakter.⁶ V prvním případě se editor rozhodl vypustit věty či části vět, ve kterých se Kliment zjevně opakoval, případně odkazoval na jiná místa v textu, s tím že se k určitému problému později vrátí. Takové výpustky jsou z hlediska přípravy textu pochopitelné. V druhém případě editor vypouštěl části, které evidentně nedovedl přečíst nebo textu nerozuměl. Klimentův strojopis je skutečně na mnoha místech doplňován rukopisnými poznámkami, jež jsou často na hranici čitelnosti, řešením však není, že tuto skutečnost zamlčíme. Třetí skupinu výpustek pak tvoří části vět, věty, ba celé odstavce, u kterých jednoduše nevíme, proč je editor vypustil. Jejich výpovědní hodnota není větší ani menší než u jiných partií textu, lze se tedy jen domnívat, že se editor svévolně rozhodl některé části do své edice zahrnout a jiné nikoliv, aniž by nám vysvětlil důvody, které jej k takovému zásahu vedly.

V dalším pokračování edičního dovětku Velčovský upozorňuje, že do poznámkového aparátu přesunul odkazy na citované zdroje, které Kliment sám citoval v původním textu. Ovšem pro „zachování autenticity“ – uvádí editor – „jsem však nedoplňoval aktuální odbornou literaturu... Upravil jsem a sjednotil citační normu, kterou autor používá velmi rozkolísaně.“ (s. 45) Bez ohledu na to, jak a co editor vysvětluje v ediční poznámce, je zřejmé, že jeho zvolená metoda je od samotného počátku matoucí. Některé Klimentovy poznámky Velčovský překvapivě reviduje a doplňuje, přestože deklaruje, že tak z důvodu zachování autenticity činit nebude, jiné ale nechává zcela bez povšimnutí. Takový přístup, kdy editor popírá sám sebe a jeho „zásady“ platí jen někdy a někde, je přinejmenším chaotický. Pro názornost uvedme několik příkladů.

Kliment v souvislosti se svým článkem „Obnovuje se Svatá říše římská“, který publikoval v *Národní politice* v březnu 1939, cituje a odkazuje na text „odborného

6 Archiv Národního muzea (Praha), fond Josef Kliment, kartony 23 a 24.

politického historika“ (s. 282), který byl publikován v časopise *Listy* 20. března 1969. Editor nicméně nepovažoval za nutné, aby čtenářům osvětlil, že Kliment nejenže cituje z prvního dílu seriálu historika Jana Tesaře „Vlastenci a bojovníci“, který vyšel v jedenáctém čísle *Listů* pod názvem „President ‘Zachránce’“ (a později i v Tesařově souboru studií a esejů *Mnichovský komplex*),⁷ ale neuvádí na pravou míru ani to, že Kliment text cituje chybně s vynecháním některých částí. Kliment z Tesaře cituje: „Nedá se přehlédnout, že tato myšlenka má i svůj motiv národně obranný: má být českým národním programem...“ (s. 282) Jenomže Tesař v původním textu píše následující: „Nedá se přehlédnout, že tato myšlenka má – vedle své iluzornosti a svého rázu v podstatě kolaboracionistického – i svůj motiv národně obranný: má být českým národním programem...“⁸ Můžeme jen spekulovat, zda vypuštění slov o iluzornosti národního kolaboracionistického programu, který Josef Kliment v letech protektorátu zastával, autor vypustil záměrně, či omylem. Vzhledem k tomu, že se Kliment Tesařových slov dovolává jako soudu historika, který správně pochopil jeho třicet let starý záměr, se spíše domnívám, že vypuštění oněch slov bylo úmyslné. Jisté je pouze to, že v práci editora je takové opomenutí nepřipustné.

Nejde však bohužel o případ ojedinělý. Kliment v dalším textu mimo jiné zmiňuje, že po 15. březnu 1939 převzali Němci řízení zahraničních věcí, což v praxi znamenalo zrušení zahraničních diplomatických zastupitelstev v protektorátu. V Praze zůstali jen generální konzulové, včetně generálního konzula Sovětského svazu. Kliment odkazuje na zápisky z deníků jisté úřednice sovětského konzulátu, později překladatelky české literatury v Moskvě, jež byly přeloženy a otištěny v roce 1972 v týdeníku *Tribuna* (s. 350). Velčovský však tyto Klimentovy poznámky opět nijak nereviduje ani nevysvětluje. Pokud by tak učinil, mohl Klimentovu poznámku doplnit pro čtenáře vysvětlující informací, že pisatel zde měl na mysli Tamaru Michajlovnu Akselovou, manželku tiskového ataše sovětského konzulátu Moločkovského, jejíž zápisky uveřejnila *Tribuna* ve dnech 3. až 26. ledna 1972 (nikoliv 6. a 12. ledna, jak Kliment mylně uvádí).⁹ Tyto informace je snad možné z hlediska celku paměti považovat za podružné, nicméně v případě ediční práce je to jen další ukázka ledabylosti editora, jehož povinností je prostě takové údaje ověřovat, pokud se rozhodne editovat (a nikoliv jen mechanicky přepsat) historický pramen.

Na řadě míst Kliment odkazuje na práci historika Williama L. Shirera, kterou měl v době vzniku pamětí k dispozici jen v německém překladu (*Aufstieg und Fall des Dritten Reiches*), neboť tato práce v té době ještě nebyla přeložena do češtiny. Nejenže tento Klimentem opakovaně citovaný „americký autor světového díla o třetí říši“ (s. 292) zcela vypadl ze jmenného rejstříku, ale editor se ani nenamáhal čtenáře

7 TESAŘ, Jan: Vlastenci a bojovníci. In: TÝŽ: *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a důsledky*. Praha, Prostor 2000, s. 137–145.

8 TÝŽ: Vlastenci a bojovníci: President „Zachránce“. In: *Listy*, roč. 2, č. 11 (1969), s. 16.

9 AKSELOVÁ, T. M.: Protektorátní deník, 1–4. In: *Tribuna*, roč. 4, č. 1–4 (1972), vždy s. 18. Přeložil Jiří Sedláček.

upozornit, že Shirerova práce vyšla po roce 1989 dvakrát v českém překladu pod názvem *Vzestup a pád Třetí říše*.¹⁰

Další doklady editorovy nedůslednosti by zaplnily několikastránkový seznam. Snad jen několik příkladů. Kliment kupříkladu obsáhle cituje z paměti ministra Jiřího Havelky ohledně jeho nařízení demise z vlády v roce 1941 (s. 422 n.). V poznámce Kliment uvádí, že citát převzal z Havelkových vzpomínek, které pro změnu cituje Hubert Masařík, jehož text vyšel v květnu 1968 v časopisu *Reportér*.¹¹ Pro editora by snad nemusel být až takový problém, aby Klimentův odkaz na Masaříka upřesnil a doplnil o správný název, případně stránkový rozsah daného textu. Nemluvě již o tom, že by snad bylo vhodné příslušný citát porovnat s dnes již vydanou a snadno dostupnou edicí Havelkových memoárů, případně na ně i odkázat.¹² V závěrečné části paměti Kliment cituje z projevu novopečeného prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ Gustáva Husáka na celostátním stranickém aktivu, který byl v *Rudém právu* publikován 20. srpna 1969, jak ostatně Kliment uvádí v poznámce pod čarou (s. 593). Citát z Husákova projevu je však Klimentem zkreslený, zřejmě chybným přepisem z novin, nicméně to opět neomlouvá editora, který měl citát dohledat, ověřit v Klimentově textu, zkorigovat a doplnit přesným bibliografickým odkazem.¹³

Velčovský se bohužel nevyvaroval ani faktografických chyb a zmatečných informací ve svých příležitostných poznámkách. Mimo jiné uvádí, že zlínský podnikatel Jan Antonín Baťa odešel v roce 1939 z protektorátu do Brazílie (s. 103). Editor by však mohl velmi snadno dohledat, že Baťa neodešel do Brazílie, ale do Spojených států amerických, a do Brazílie přesídlil až v roce 1941 v důsledku sporů s americkými úřady a svým synovcem Tomášem Baťou mladším.

V úvodní studii Václav Velčovský uvádí (s. 34), že na Klimentův novinový článek „Obnovuje se Svata říše římská“ z 19. března 1939 reagoval dopisem jistý Eduard Grégr, který Klimentovi jeho angažovaný velkoněmecký koncept vytkl. Tento dopis zároveň posloužil jako jeden z mnoha důkazů o Klimentově kolaborantské činnosti a byl zahrnut i jako příloha do obžalovacího spisu proti Josefu Klimentovi, jehož edici Velčovský připojil za samotný text paměti. Jakého Eduarda Grégra ale měl editor na mysli? Předpokládejme, že editor věděl, že známý novinář a vydavatel *Národních listů* byl již od roku 1907 bezpečně mrtvý. Jenomže v soupisu důkazů obžalovacího spisu dopis žádného Eduarda Grégra nenajdeme. O něco dále však objevíme odkaz na dopis z 20. března 1939 adresovaný Klimentovi od Eduarda Gregora (s. 641). Tedy je oním Eduardem Grégrem Eduard Gregor? Je jméno Eduarda Grégra jen ve spisu nesprávně zapsáno ve tvaru Gregor, případně zkomolil Gregorovo jméno do podoby Grégr sám editor, nebo mu jméno na Grégra automaticky opravil počítač?

10 SHIRER, William L.: *Vzestup a pád Třetí říše: Dějiny nacistického Německa*. Brno, L. Marek 2004; 2. vydání (pod stejným titulem) Praha, Tomáš Krsek 2019.

11 MASAŘÍK, Hubert: Poslední měsíce s generálem Eliášem. In: *Reportér*, roč. 3, č. 21 (1968), s. I–VII.

12 HAVELKA, J.: *Dvojí život* (viz pozn. 2).

13 KSČ je jedinou vedoucí silou naší společnosti: Projev soudruha dr. Husáka. In: *Rudé právo* (20.8.1969), s. 3.

Těžko říci. Možností je hned několik. Pisatelem dopisu by mohl být třeba brněnský lékař Eduard Grégr, shodou okolností vnuk novináře Eduarda Grégra, který žil v letech 1903 až 1966. Nebo se mohlo jednat o dalšího vnuka téhož vydavatele, v tomto případě však tiskaře stejného jména Eduarda Grégra (1900–1986), který vedl v Praze rodinnou tiskárnu až do jejího znárodnění v roce 1948. Odpověď nakonec najdeme sami: v obžalovacím spisu je ze zmíněného dopisu citováno s vysvětlením, že se jedná o list Klimentovi zasláný knihtiskařem Eduardem Grégrem (s. 666). Dobře, poslední z uvedených možností je správná. Jaká je však v tomto zmatku role editora? Není snad třeba už dodávat, že ani Eduarda Grégra, natož Eduarda Gregora ve jmenném rejstříku prostě nenajdeme.

Ostatně jmenný rejstřík koneckonců představuje problematickou kapitolu samu o sobě. Zvláště u edic ego-dokumentů, kde se v textu objevují nikoliv desítky, ale přímo stovky historických osobností, je důležité, aby tyto osoby byly dohledatelné prostřednictvím kvalitně zpracovaného jmenného rejstříku. K edici pamětí připojený poválečný obžalovací spis Národního soudu proti Josefu Klimentovi, jenž čítá bezmála sto padesát tiskových stran, není rejstříkovan prakticky vůbec, respektive velmi, ale opravdu velmi výběrově.

Na webových stránkách Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem najdeme informaci o zahájení habilitačního řízení Václava Velčovského v oboru českých dějin s habilitační prací *Vina Josefa Klimenta*. Z příložených tří posudků lze soudit, že Velčovského edice Klimentových pamětí se mimo jiné stala základem jeho habilitace, přičemž pro knižní vydání v nakladatelství Academia byla úvodní životopisná část zkrácena. Zatímco první z oponentů se poněkud podivuje nad Velčovského specifickým edičním přístupem,¹⁴ druhý považuje editorem připravené prameny za „precizně kriticky zpracované“,¹⁵ aby třetí konstatoval, že by v případě výpusťek volil menší zásahy do textu, případně by u rozsáhlejších pasáží označených hranatými závorkami preferoval stručné shrnutí obsahu vypuštěného textu v poznámce pod čarou. Nicméně i třetí posuzovatel respektuje stanovisko editora a spokojuje se s jeho zdůvodněním.¹⁶

„Dosud se sice neprokázalo,“ píše editor Michael Špirit, „že by po četbě špatně připraveného textu někdy někdo zemřel nebo byl zasažen nesnesitelnou bolestí, ale účinky literatury se jako každé jiné umění měří převážně jinými než fyziologickými

14 Posudek habilitační práce PhDr. Václava Velčovského, PhD: *Vina Josefa Klimenta* / Josef Kliment's Guilt [online]. Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofická fakulta [cit. 2020-10-20]. Podepsán doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., 4.4.2020. Dostupné z: http://ff.u-jep.cz/files/veda_vyzkum/habilitace/velcovsky/posudek_nemecek.pdf.

15 Posudek oponenta na habilitační práci PhDr. Václava Velčovského, PhD., „Vina Josefa Klimenta“ [online]. Tamtéž [cit. 2020-10-20]. Podepsán doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D., 9.3.2020. Dostupné z: http://ff.u-jep.cz/files/veda_vyzkum/habilitace/velcovsky/posudek_marsalek.pdf.

16 Velčovský, Václav: *Vina Josefa Klimenta*. Habilitační práce. Ústí nad Labem 2009 [online]. Tamtéž [2020-10-20]. Pod posudkem podepsán doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., bez data. Dostupné z: http://ff.u-jep.cz/files/veda_vyzkum/habilitace/velcovsky/posudek_pazout.pdf.

důsledky a šrámy na duši mohou být nezměrné.¹⁷ Bohužel se však ukazuje, že špatně odvedenou ediční práci lze bez větších potíží vydat ve vědeckém nakladatelství a na jejím základě možná dosáhnout i prestižní pedagogické hodnoty.

Abstract

*Josef Kliment (1901–1978) was a lawyer, legal historian and public servant; in the Protectorate of Bohemia and Moravia, he was the political and press secretary of President Emil Hácha (1872–1945) from the autumn of 1941 till the spring of 1944, and then became the Chairman of the Supreme Administrative Court. He was arrested after the war and sentenced to life by the National Court in 1947. He was amnestied and released from prison in 1960. The reviewer focuses on the editor's approach to Kliment's work titled *With the sacrificed president*. In his opinion, its publication (with subtitle *Bitter memoirs of Hácha's secretary*; Prague: Academia, 2019) merits a commendation, and he also appreciates Václav Velčovský's introductory study, but he has substantial reservations about the latter's editorial work. The reviewer believes the editor has chosen a non-standard approach, as he has marked only some of the frequent segments omitted from the extensive text and arbitrarily. Furthermore, the reviewer criticizes the fact the editor has not taken into account the oldest version of Kliment's memoirs, which was written ten years earlier, while Kliment was still in prison. In the reviewer's opinion, the publication's index, which is incomplete and non-systematic, cannot fulfil its role as well. These and other violations of editorial principles thus partly reduce the value of the important publication.*

Keywords / Klíčová slova:

Czechoslovakia; Protectorate of Bohemia and Moravia; Josef Kliment; Emil Hácha; Nazi occupation; collaboration
Československo; Protektorát Čechy a Morava; Josef Kliment; Emil Hácha; nacistická okupace; kolaborace

17 ŠPIRIT, M.: *Textologie dnes*, s. 7 n. (viz pozn. 1).

Recenze

V duchovní službě na válečných polích i v Československé republice

Marek Šmíd

Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

FLOSMAN, Martin: *S orlem i lvem*, sv. 1: *Příběhy českých vojenských duchovních od 17. století do první světové války*. (Traumata války, sv. 11.) Praha – Ústí nad Labem, Epoque – Univerzita J. E. Purkyně 2018, 432 strany, ISBN 978-80-27557-135-9 a 978-80-7561-144-4;

FLOSMAN, Martin: *S orlem i lvem*, sv. 2: *Příběhy českých vojenských duchovních v dramatickém dvacátém století*. (Traumata války, sv. 12.) Praha, Epoque – Ústav pro studium totalitních režimů 2019, 496 stran, ISBN 978-80-7557-230-1 a 978-80-88292-39-5.

Historik a teolog Martin Flosman, který v současné době pracuje jako archivář ve Vojenském historickém archivu – Vojenském ústředním archivu v Praze, se ve své nejnovější, více než devítisetstránkové dvoudílné monografii *S orlem i lvem* soustředí na téma, jež stálo dosud stranou zájmu české historiografie – na proměny vojenské duchovní služby v českých zemích od sedmnáctého do poloviny dvacátého století. Není to rozhodně náhoda, této problematice se autor věnoval i ve svých dřívějších textech, například v monografii *Padre a Rebe*, pojednávající o vojenských duchovních československé zahraniční armády při jejím bojovém nasazení v severní

Africe a ve Francii,¹ i v desítkách odborných článků publikovaných v časopisech a sbornících.

Autor v knize zaměřuje pozornost na vojenské duchovní v rakouské, respektive rakousko-uherské armádě, mezi československými legionáři a poté v československé armádě v období první republiky, Protektorátu Čechy a Morava a prvních let poválečného režimu „lidové demokracie“. I když je jeho primárním zájmem působení římskokatolických duchovních, nenechává ve svém příběhu stranou ani osobnosti řeckokatolických, pravoslavných a protestantských kněží, ani postavy polního rabína či imáma, a analyzuje jejich *pracovní* povinnosti. Jednalo se totiž o pestrou škálu činností, ať se již týkaly vysluhování polních bohoslužeb, poskytování útechy raněným, doprovázení k smrti odsouzených vojáků, vedení matrik, svěcení vojenských praporů, pohřbívání mrtvých, osvětové činnosti, či vlastních iniciativ, například v podobě spisovatelského zaujetí, jež odráželo jejich zájem jako angažovaných svědků dramatických událostí.

První svazek monografie je rozdělen do šesti nečíslovaných kapitol: „Duchovní v uniformě“, „V císařském kabátě: vývoj vojenské duchovní správy v rakouské armádě od 17. do 19. století“, „Duchovní služba v rakouském válečném námořnictvu“, „V zákopech Velké války: vojenská duchovní služba v letech 1914–1918“, „Kněží – vlastenci a legionáři“ a „Boje na Slovensku“. Ty společně tvoří dvaadvacet podkapitol. Druhý svazek je opět rozčleněn do nečíslovaných oddílů, tentokrát čtyř: „V nové republice“, „V těžkých časech – vojenští duchovní v letech 1939–1945“, „Bojí se nás. Proč? Nevím...“ – duchovní služba v letech 1945–1950“ a „Český vojenský duchovní ve 20. století“. Celkově zahrnují opět dvaadvacet podkapitol.

Rozsáhlá práce obsahuje poznámkový aparát, seznam použitých zkratk, soupis pramenů a literatury, zajímavou fotografickou přílohu a jmenný rejstřík. Atraktivně působí rovněž množství detailů k jednotlivým aktérům příběhu, například informace o běžném dni polního duchovního či záznamy jejich vnímání válečných událostí.

Ačkoli se Martin Flosman vrací ke kořenům duchovní správy až do starověku, značný prostor v monografii vyhrazuje vojenské službě v období první světové války, kdy v rakousko-uherské armádě sloužily tři tisíce polních duchovních. Třebaže většina z nich vytrvala v jejích řadách až do roku 1918, autor věnuje pozornost zejména těm, kteří sloužili u československých legií, byť se většinou rekrutovali ze zajatců (zejména v Rusku) či z dobrovolníků mezi českými a slovenskými krajany (hlavně ve Spojených státech). Ani na jedné straně pomyslné barikády však nebyla jejich pozice jednoduchá – zatímco u našich legií se jako reprezentanti katolické církve, spojované se zájmy habsburské monarchie, potýkali s nedůvěrou vojáků, v rakousko-uherské armádě byli podezřelí kvůli svému původu, zejména mezi rakouskými a německými důstojníky.

Na skutečnost, že se jednalo o nebezpečnou službu, poukazuje fakt, že na následky smrtelných zranění utrpených při jejím výkonu zemřelo nebo v průběhu bojů padlo za první světové války jedenáct polních kněží a dalších jednačtyřicet jich

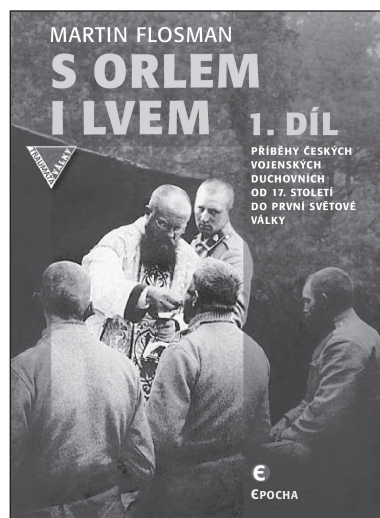
1 FLOSMAN, Martin: *Padre a Rebe: Vojenští duchovní československé zahraniční armády u Tobruku a Dunkerque*. Praha, Epocha 2015.

podlehlo závažným nakažlivým chorobám, jako byla cholera, zápal plic, tyfus, tuberkulóza či úplavice. V některých evropských zemích byla tato čísla ještě vyšší, z celkem téměř osmdesáti tisíc mobilizovaných kněží jich jenom ve Francii během čtyř let válčení zahynuly více než tři tisíce.

Pro duchovní včetně představitelů Svatého stolce byla válka nesmyslnou, hroznou a brutální zkušeností, neboť ohrožovala mezinárodní postavení církve a její správu. Kontakty Vatikánu s diecézemi v jednotlivých zemích se zkomplikovaly a mnohé akty spojené s fungováním katolické církve musely být s ohledem na probíhající světový konflikt odkládány. S odvoláním na univerzální plán Boží spásy se papež Benedikt XV. jasnými, srozumitelnými a tvrdými slovy opakovaně vyjadřoval proti této sebevraždě civilizované Evropy, hrůznému vraždění, které je evropskou ostudou a nejtemnější tragédií lidského šílenství, jak válku označoval. Lidská a duchovní obětavost polních kněží tak korespondovala s jeho postojem i humanitárními a charitativními aktivitami. Zrcadlila lásku k bližním v praxi, která prostřednictvím duchovní služby ve frontových zákopech vydávala výmluvné svědectví a zmírnila bolest tisíců lidských životů.

Podobně výraznou pozornost věnuje autor činnosti vojenských duchovních v dramatickém meziválečném dvacetiletí, kdy vojenská duchovní správa tvořila XII. odbor Ministerstva národní obrany. V souvislosti s unifikací a budováním armády nového státu do ní byla organicky začleněna i vojenská duchovní služba, mezi jejíž povinnosti standardně patřilo vedení vojenských matrik, konání bohoslužeb v jednotlivých posádkách, udělování svátostí, návštěvy nemocnic, kulturní a osvětová činnost a péče o hroby zemřelých vojáků. Tam, kde to bylo potřeba, obstarávali výpomocnou duchovní správu civilní duchovní v posádkách. Celkově působilo v armádě první Československé republiky téměř čtyřicet duchovních.

Mezi nejvýraznější osobnosti vojenských duchovních ve zmíněném období patřil vysoce vzdělaný, obětavý, klidný a laskavý kněz Josef Bombera, jenž byl po vzniku Československé republiky povolán do Prahy, kde se stal generálním superiorem armády. Od roku 1922 působil jako polní vikář a od roku 1925 jako polní biskup

československého vojska. Když se v létě 1925 účastnil jedné z poutí do Říma, během níž tlumočil věřícím slova papeže Pia XI., vnímala československá vláda tento krok v době československo-vatikánského napětí v diplomatických stycích jako krajně nevhodný a snažila se Bomberu přinutit k rezignaci. Když odmítl, vyčkalo ministerstvo, až v prosinci 1925 dovršil pětapadesát let věku a k únoru následujícího roku jej přeložilo do výslužby. Zemřel v důsledku duševního onemocnění dne 2. ledna 1927.

Třebaže po Mnichovu na podzim 1938 byla armáda Česko-slovenské republiky redukována, změny nepostihly její duchovní sbor, který pokračoval ve své běžné práci. Jeho činnost se uzavřela v březnu 1939, kdy byla armáda likvidována jako celek. Nově vytvořené vládní vojsko Protektorátu Čechy a Morava duchovní službou nedisponovalo. Ani v následujících letech však vojenští duchovní nezaháleli – zatímco někteří odešli do výslužby, jiní se zapojili do domácího či zahraničního odboje. Jen pro doplnění, v době druhé světové války působilo v československé zahraniční armádě na Západě čtrnáct vojenských duchovních. Na Východě duchovní služba u československé armády zřízena nebyla, ačkoli například polské, rumunské či jugoslávské jednotky polní duchovní k dispozici měly.

Po osvobození v roce 1945 byla sice vojenská duchovní činnost v československé armádě plně obnovena, komunistický režim ji však nemohl potřebovat a v roce 1950 se tak na čtyřicet let uzavřela. Po vzoru Rudé armády byla nahrazena politickou, ideologickou a agitační činností, v níž komunisté spatřovali vítaný prostředek k indoktrinaci vojáků.

Životní příběhy desítek duchovních, které Martin Flosman v knize nashromáždil, ilustrují peripetie, kříže a těžkosti kněží prožívajících bolestivě válečné a jiné dramatické události i jejich důsledky. Například v pasážích o první světové válce autor přesvědčivě ukazuje, že se jednalo vesměs o muže, kteří hluboce soucítili se svými druhy v poli, o jejichž duchovní potřeby zodpovědně pečovali. Nebyli to nějakí rezervovaní církevníci, trávící většinu dne v pohodlí týlu, v bezpečném zázemí poblíž polní kuchyně, kde by manifestovali svou loajalitu vůči Vídni, nýbrž naopak aktivní a osobně stateční duchovní, kteří často v prvních liniích válečné vřavy riskovali životy, aby byli nablízku raněným, strádajícím či umírajícím. Tyto zážitky si pak uchovali až do konce života, jak o tom vypovídají jejich deníky, které ovšem nejen odrážejí traumatické frontové zážitky, ale současně umožňují rekonstruovat jejich služební činnost a kněžské působení.

Současně s obdivem k rozsáhlému množství pramenů a literatury, které autor prostudoval, se patří konstatovat, že překvapivě ponechal záměrně stranou významné válečné fondy Rakouského státního archivu ve Vídni i bohaté sbírky vatikánských archivů v Římě, které mohly jeho práci zajímavým způsobem obohatit. Nic to ovšem nemění na faktu, že dvoudílná monografie Martina Flosmana *S orlem i lvem* umožňuje vnímat službu vojenských duchovních jako mnohohrstevný fenomén v kontinuitě tří a půl století. Pro nové uchopení nelehkého tématu i poutavě pojaté medailonky kněží ji lze doporučit všem čtenářům se zájmem o naši historii.

Abstract

The extensive two-tome monograph titled With the eagle and the lion, with subtitles Stories of Czech military chaplains from the 17th century until the Great War (Prague and Ústí nad Labem: Epocha and Univerzita J. E. Purkyně, 2018) and Stories of Czech military chaplains during the dramatic 20th century (Prague: Epocha and Ústav pro studium totalitních režimů, 2019), deals with on a topic that has not been, until now, in the focus of attention of Czech historiographers, namely on transformations of the military spiritual service in the Czech Lands since the 17th until the mid-20th centuries. The author concentrates on military chaplains in the Austrian, or Austro-Hungarian army, among Czechoslovak legionnaires, and also in the Czechoslovak Army in the period of the First Republic, Protectorate of Bohemia and Moravia, and first years of the post-war “people’s democracy” until the disbandment of the spiritual service in the army by the Communist regime in 1950. Although primarily interested in Roman Catholic chaplains, he does not leave aside Greek Catholic, Orthodox or Protestant priests, field rabbis, or imams, and analyzes their diverse duties. The reviewer appreciates the multitude of sources, whether published or not, the author’s comprehensive approach and coverage, and his perceptive description of the fate of military chaplains on battlefields, particularly during both world wars. The work allows to perceive the duty of military chaplains as a multifaceted phenomenon over three and a half centuries, and its gripping presentation, including many biographic medallions of priests, makes it open for a broad audience of readers.

Keywords / Klíčová slova:

Military spiritual service; military chaplain; Czechoslovakia; Austro-Hungarian Empire; Great War; World War II

Vojenská duchovní služba; vojenský kaplan; Československo; Rakousko-Uhersko; první světová válka; druhá světová válka

Recenze

O ne/cestování za socialismu

Pavel Szobi

Katedra severoamerických studií, Institut mezinárodních studií
Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, Praha

MÜCKE, Pavel: *Šťastnou cestu...?! Proměny politik cestování a cestovního ruchu v Československu za časů studené války (1945–1989)*. Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2017, 399 stran, ISBN 978-80-7415-149-1.

Pavel Mücke je zkušený historik, který se zabývá soudobými dějinami, specificky orální historií a rovněž vztahem dějin a paměti. Recenzovanou monografii o proměnách cestování v Československu v době od konce války do pádu komunistického režimu připravil a vydal v rámci projektu Grantové agentury České republiky „Malé a ‘velké’ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu (1945–1989)“. Jedná se o Mückeho třetí samostatnou publikaci vycházející z jeho badatelského zaměření.¹

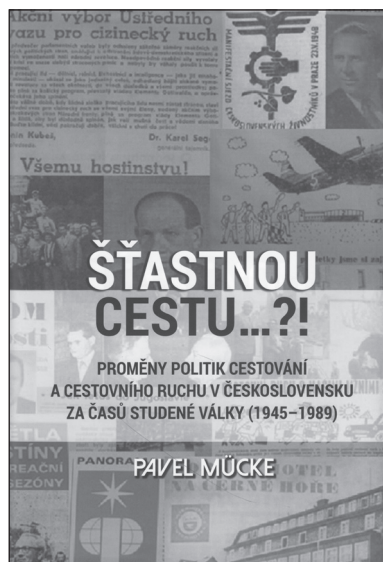
1 Viz MÜCKE, Pavel: *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích: Vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2013; TÝŽ: *Místa paměti druhé světové války: Svět vojáků československého zahraničního odboje*. Praha, Karolinum 2014. Spolu s Miroslavem Vaňkem vydal Pavel Mücke teoreticko-metodologickou práci *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie* (Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy 2011; 2. vydání: Praha, Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum – Fakulta humanitních studií UK 2015).

Klade si v ní především za cíl zodpovědět otázku, jaké mělo cestování a cestovní ruch místo v uvažování a postojích československých politických, stranických a ekonomických elit před rokem 1989.

Monografie je postavena na důsledném zpracování těch archivních zdrojů, které byly pro badatele zpřístupněny, a to zejména ve fondech Národního archivu, Archivu hlavního města Prahy či Státního oblastního archivu v Praze. Je zřejmé, že zvláště ty poskytly cenné informace, kterými autor posunul znalost o československém cestovním ruchu v nedávné minulosti na zcela novou úroveň. Sám přitom opakovaně upozorňuje na nedostupné primární zdroje. V tomto směru zcela souhlasím. Pro doplnění přesných počtů cestujících, informací o vztazích mezi pracovníky cestovního ruchu a ostatními občany nebo o průvodcích zahraničních turistických skupin by byl zajisté výborným zdrojem fond společnosti Čedok, s nímž zatím bohužel nelze pracovat. Zároveň však Pavel Mücke využil pro získání chybějících dat celou řadu dalších možností, aby svou argumentaci dostatečně podložil, a nelze předpokládat, že eventuální zpřístupnění nedostupných archivních materiálů by přineslo zásadně nové poznatky, které by protřečily autorovým tvrzením.

Jako červená nit se vine celou monografií klasické dílo Antonína Frankeho *Rukověť cestovního ruchu*,² hojně doplněné podrobným studiem oborového časopisu *Československé pohostinství*. Kromě rozsáhlé literatury české a zahraniční provenience doplňuje autor nedostatek zdrojů odkazováním na hesla v elektronické databázi Wikipedia. To sice není ve vědecké práci standardní postup, nicméně v tomto případě nepochybně přinesl další užitečnou sumu chybějících informací. Velké množství analyzovaných pramenů dokazuje také rozsáhlý poznámkový aparát. Některé postřehy v poznámkách pod čarou jsou však tak neotřelé, že by bylo užitečnější ponechat je v hlavním textu.

Pavel Mücke si výborně poradil s nepřehledným, až chaotickým střídáním odpovědnosti za zahraniční a domácí cestovní ruch mezi jednotlivými ministerstvy a odbory. Na vývoji během druhé světové války dokládá, že se československá organizace cestovního ruchu po roce 1945 inspirovala zkušenostmi válečné Slovenské republiky. Přestože akcentuje, že mu jde zejména o politický aspekt dějin cestování, téma zpracovává nejen z politického, ale i hospodářského pohledu. To se ukazuje jako přínosné například v souvislosti s měnovou reformou z roku 1953, která z Československa učinila jednu z nejdražších cestovních destinací své doby. Autor

2 FRANKE, Antonín a kol.: *Rukověť cestovního ruchu*. Praha, Merkur 1980 a 1984.

ve svém výkladu nezapomněl ani na skrytou inflaci, která se projevovala zejména v období pozdního „reálného socialismu“. Malé možnosti československého vnitřního trhu totiž dlouhodobě vedly ke zvyšování úspor československých domácností. A právě výjezdni cestovní ruch byl chápán jako způsob, jak odčerpat příliš velké soukromé úspory obyvatelstva.

Na konkrétních případech autor poukazuje na proměny v postojích československých elit k výjezdnímu cestovnímu ruchu. Efekt dlouho uzavřených hranic se projevil v roce 1956, kdy Čedok vypsal zájezd na zápas československé fotbalové reprezentace na Středoevropský mezinárodní pohár. Na vyhlášených dva a půl tisíce míst se přihlásilo osmačtyřicet tisíc uchazečů. Ještě v tomtéž roce vešla v platnost dohoda o malém příhraničním styku mezi Československem a Polskem na území Tater, avšak utlumení mezinárodního cestovního ruchu podle autora přetrvávalo až do roku 1962, kdy byly povoleny individuální příjezdy zahraničních turistů. Následovalo uvolnění cestovních styků s Maďarskem a Bulharskem. První tajemník Ústředního výboru KSČ a prezident republiky Antonín Novotný podporoval oživení cestovního ruchu za účelem zvýšení rozpočtových příjmů, negativně ovlivněných strukturálními změnami v československé ekonomice. Často zmiňované normy, které střídavě omezovaly či rozvolňovaly možnosti cestování, bych doplnil zmínkou o bezvízovém styku mezi Československem, Německou demokratickou republikou a Polskem, který platil od roku 1972. Přestože po ekonomické stránce nebyl turismus z těchto dvou zemí pro československý cestovní ruch tak zajímavý jako ze západních států, nutnost prokázat se na hranici pouze občanským průkazem nepochybně přispěla k častějšímu cestování, pobytovým a nákupním zájezdům.

Doba nastupující normalizace po skončení pražského jara je z pohledu československého cestovního ruchu velmi specifická. Autor zde zdůrazňuje osobní angažovanost nového prvního tajemníka komunistické strany Gustáva Husáka, který již v září 1969 volal po omezení nadmíru intenzivního přeshraničního pohybu osob. Také slovenský ministr kultury Miroslav Válek kritizoval příliš časté cestování a volnost podniků v organizování různých cestovních akcí a výjezdů, a to jak v rámci Československa, tak do zahraničí. Normalizační politika způsobila nejen očividné omezení výjezdů československých turistů na Západ, ale také stranické čistky mezi pracovníky Ministerstva vnitřního obchodu, kde se po takzvaných pohovorech snížil počet zaměstnanců organizovaných v KSČ z téměř dvou třetin na pouhých třiačtyřicet procent. Sedmdesátá léta přitom autor neoznačuje za dobu nehybnosti, ale naopak za dekádu tekutých písků, kdy za oponou oficiální stability probíhaly pomalé strukturální změny, jež se výrazně projeví právě ve sféře cestovního ruchu.

Mezi další přínosy textu patří sonda do problematiky lůžkových kapacit československého hoteliérství. Zajímavá je zejména politika výstavby velkých hotelů, určených převážně pro západní klientelu, v sedmdesátých a osmdesátých letech. Autor tento trend sleduje nejen v hlavních městech Praze a Bratislavě, ale i v krajších centrech a významných turistických destinacích po celém Československu. Pozoruhodná je zde zmínka o prvním legálním kasinu, otevřeném v hotelu Moskva v Karlových Varech v roce 1988, ale také připomínka, že luxusní hotel Praha pro zahraniční stranické delegace byl zcela účelově postaven mimo centrum metropole,

aby tak zůstal stranou pozornosti Pražanů. Autor mimo jiné poodhaluje poměrně málo známou spoluúčasť zahraničních partnerů na výstavbě nových ubytovacích kapacit, jako byla například britská firma Lesser, která v rekordním čase postavila Club motel v Průhonících na dálniční trase mezi Prahou a Brnem.

O hotelech v tehdejší Československu se čtenář dozví z knihy opravdu hodně. Pavel Mücke se nesoustředí pouze na jejich výstavbu, ale také na organizaci a celkové fungování. Kritizuje například viditelnou zaostalost československého hoteliérství nejen za konkurencí na Západě, nýbrž i v rámci východního bloku, zejména co se týkalo administrativní efektivity, elektronizace a byrokratičnosti každodenního provozu. Upozorňuje přitom na výrazný problém socialistického hospodaření ve sféře servisu, udržování existujících hotelových budov a jejich vybavení. Například ve špičkovém pražském Hotelu Intercontinental, spadajícím pod leteckou společnost Pan American a otevřeném již v roce 1974, trpěl mobiliář na konci osmdesátých let opotřebovaností a svým designem působil již poněkud zastarale. V československém turistickém ruchu se ostatně modernizace prosazovala jen pozvolna. Jako příklad autor uvádí nákup autobusů značky Renault pro společnost Čedok. Prozaickým důvodem tohoto rozhodnutí byla neschopnost podniku Karosa dodat vozy s vestavěnou klimatizací, což již západní turisté tehdy považovali za standard.

Pavel Mücke osvětluje také způsob, jakým se do cestování a trávení volného času zapojovala politická elita. Pojednává o jednotlivých rekreačních objektech, které využívalo stranické a státní vedení, ale nezapomene zmínit také tradiční dovolené prvního, respektive generálního tajemníka Ústředního výboru KSČ na Krymu. Podle autora zafungovalo odmítnutí Alexandra Dubčeka trávit na pozvání Leonida Iljiče Brežněva dovolenou na Krymu v červenci 1968 jako jedna z příčin nedůvěry Moskvy vůči československým soudruhům, která vyvrcholila sovětskou invazí o měsíc později. V tomto napjatém období se údajně na jednom z komunistických rekreačních zařízení ve Vystřkově na Orlíku odehrála schůzka konzervativních stranických představitelů, a dokonce zde snad vznikla také jedna z prvních verzí takzvaného zvacího dopisu. Samotnému plánování, výstavbě a organizování stranických dovolených na Orlíku autor věnuje značnou pozornost.

Pro cestovní ruch Mücke uvádí jako přelomový rok 1978, kdy počet příjezdějících návštěvníků do Československa z „nesocialistických“ zemí překročil jeden milion osob. Zajímavé je v tomto ohledu srovnání příjmů z cestovního ruchu v kontextu zemí východního bloku. Vysoké částky jsou pochopitelné ve státech s přímořskými letovisky, kde cestující trávili delší turnusy dovolené. Nicméně například v roce 1985 činil československý příjem z aktivního cestovního ruchu pouhých osmdesát milionů amerických dolarů. To bylo oproti srovnatelné zemi, jakou bylo Maďarsko s 286 miliony dolarů, výrazně méně. Jako vysvětlení autor uvádí, že během svých krátkých pobytů zahraniční turisté v Československu utráceli nepoměrně méně než v jiných zemích východního bloku. Na konkrétních datech také dokládá počet oficiálních a neoficiálních západních turistů příjezdějících do Československa v polovině osmdesátých let. Oproti dvěma milionům oficiálně ubytovaných hostů jich bylo „ilegálně“, tedy u soukromých poskytovatelů, ubytováno na šest a půl

milionu. Do souvislosti s cestovním ruchem dává autor také velké sportovní akce, které se v Československu konaly během normalizace, mimo jiné také neúspěšnou kandidaturu Prahy na uspořádání letních olympijských her v roce 1980. Zmíněné sportovní akce bych doplnil ještě o úspěšné konání Mistrovství světa ve skoku na lyžích ve Vysokých Tatrách v roce 1970, jehož organizace vedla k výstavbě nových ubytovacích kapacit a sportovišť i k modernizaci existující infrastruktury.

Ve své práci autor věnuje pozornost také zastoupení Československa na velkých výstavních akcích, zejména na světových výstavách Expo v Bruselu, Montrealu a Tokiu. Kromě úspěchu československých pavilonů přitom zdůrazňuje zvláště finanční příjmy plynoucí z provozu restauračních zařízení, která v rámci československé účasti na těchto akcích fungovala. Upozorňuje, že například pětice restaurací na Expo v Montrealu v roce 1967 utržila celkem na 3,34 milionu kanadských dolarů a že slovenská Koliba zde zůstala funkční i po ukončení výstavy společně s československým personálem až do roku 1976, kdy Montreal hostil letní olympijské hry.

Pavel Mücke používá velmi kultivovaný jazyk a má vynikající styl, který činí text velmi dobře přístupným nejen pro akademickou obec. Aby oživil a odlehčil faktograficky hutný text, zařazuje do něj dobové vtipy a anekdoty, jejichž nahodilost však občas působí rušivě. Pro čtenáře může být také matoucí nejednotné používání slovenské a české podoby názvů slovenských institucí. Po obsahové stránce autor přichází sice s originálními, někdy však možná až přehnanými tvrzeními. Nepovažuji třeba za pravděpodobné, že by plány na obnovu leteckého parku Československých aerolinií měly co do činění se smrtelnou nehodou Viery Husákové v roce 1977.

Je zřejmé, že publikace Pavla Mückeho zásadním způsobem zaplnila místo v bádání o českých, respektive československých dějinách po roce 1945. Výsledky jeho výzkumu posouvají znalosti o různých formách zdejšího cestovního ruchu, jeho regulaci a řízení v prostředí komunistického režimu. Je přitom nutné ocenit nejen předání nových informací veřejnosti, ale také vědecké ověření toho, co bylo dosud považováno za *common knowledge*, osobní vzpomínky starších generací či kuriozity v populárních článcích. To všechno autor spojil do jednoho uceleného rámce, který je pro současnou historiografii vítaným přínosem.

Abstract

In his monograph titled Have a good journey..?! Transformation of travelling and tourism policies in Czechoslovakia during the Cold War (1945–1989) (Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2017) on metamorphoses of travelling in Czechoslovakia since the end of WWII until the fall of the Communist regime, the author is looking for an answer to the question about the place occupied by this phenomenon in minds and attitudes of Czechoslovak political, party and economic elites in those days. In the reviewer's opinion, the monograph is based on a thorough exploitation of available archival sources and takes the existing state of knowledge to a substantially more comprehensive level. The reviewer presents some of the author's findings, e.g. on the

development of outbound and incoming tourism with socialist and capitalist countries, operation of hotels, Czechoslovakia's participation in world exhibitions (expos), or on recreation of Communist functionaries, concluding that the monograph's concept and style may be attractive for a broader audience.

Keywords / Klíčová slova:

Czechoslovakia; travelling; tourism; Communist regime; Czechoslovak society; leisure; hotel business; world exhibitions (expos)

Československo; cestování; turismus; komunistický režim; československá společnost; volný čas; hoteliérství; světové výstavy

Recenze

„Hele, luftáci přijeli...“

Proč je stále v oblibě chalupářství v českých zemích

Irena Cejpková

Katedra psychologie, Provozně ekonomická fakulta České zemědělské univerzity v Praze

SCHINDLER-WISTEN, Petra: *O chalupách a lidech: Chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace*. Praha, Univerzita Karlova – Karolinum 2017, 210 stran, ISBN 978-80-246-3613-9.

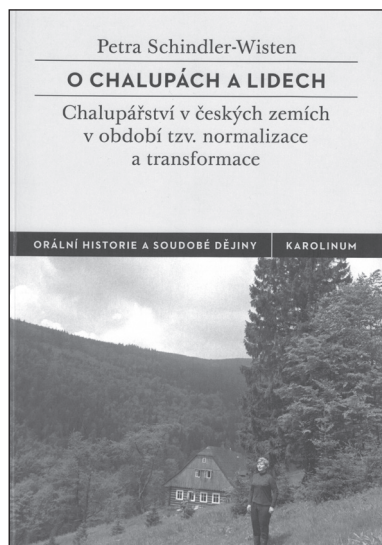
Chataření a chalupaření je v prostředí české společnosti fenoménem, o kterém se hojně diskutuje v různých kruzích, stává se tématem rozhovorů mezi přáteli a známými, ale i námětem populárních filmových a televizních komedií, ovlivňuje každodennost a podobu trávení volného času již několika generací v českých zemích. Jak si ale stojí na poli vědeckém? Takzvané druhé bydlení si získalo, především v prvním desetiletí nového milénia, pozornost badatelů a badatelek z oborů sociologie, sociální a regionální geografie či architektury.¹ Byť se v odborných pracích autorky

1 Viz např. VÁGNER, Jiří – FIALOVÁ, Dana: Struktura, typologie, současnost a perspektivy druhého bydlení v Česku. In: *Geografie*, roč. 110, č. 2 (2005), s. 73–81; TÍŽ: Druhé bydlení v periferních oblastech. In: NOVOTNÁ, Marie (ed.): *Problémy periferních oblastí*. Praha, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Katedra sociální geografie a regionálního

a autoři dotýkají i historických okolností vzniku a rozvoje kultury chalupářství a chatařství, samotná historiografie se doposud zaměřovala na tyto oblasti spíše z perspektivy dějin cestovního ruchu, případně životního stylu.²

Takzvané druhé bydlení dává možnost nahlédnout nejen do každodenního života různých sociálních skupin obyvatel, ale může přispět i k pochopení procesu tvorby regionální identity, spjatosti lidí s konkrétním regionem. Chalupářství a chatařství není zálibou pouze nejstarší generace, stalo se mnohogenerační záležitostí, zároveň není výsadou „Pražáků“ či „naplavenin“, jak se o něm mnohdy smýšlí. Nepatří ani pouze k určitým regionům, rekreační objekty „druhé bydlení“ naleznete v hornatých pásech i v rovinatých oblastech Čech, Moravy a Slezska. Jedná se o celorepublikový jev, který již několika generacím slouží ke specifickému naplňování představ o volném čase. Kvantitativní i kvalitativní rozdíly z regionálního hlediska jsou badatelsky nanejvýš zajímavé. Co do počtu a hustoty objektů „druhé bydlení“ vedou v pomyslném žebříčku zázemí měst s vyšším počtem obyvatel okresy Česká Lípa a Jablonec nad Nisou.³ Kvalitativně se badatelé a badatelky mohou zaměřit na široké spektrum typů objektů – tramské osady, chatařské osady ve volné krajině nebo obce ryze chalupářské, které leží většinou v nedosídlených pohraničních oblastech.⁴

Publikace s až beletristicky znějícím názvem *O chalupách a lidech* Petry Schindler-Wisten pátrá pohledem orální historie po důvodech oblíbenosti chataření a chalupaření. Autorka se především snaží zodpovědět otázku, proč se tento způsob trávení volného času stal natolik vyhledávaným, bez ohledu na sociální a ekonomické rozdíly mezi různými skupinami české společnosti. Vhled „insiderky“, zprostředkovaný

rozvoje 2005, s. 74–80; DUFKOVÁ, Jana: První a druhý domov: Vývoj české záliby v chataření a chalupaření z pohledu sociologie. In: *Přítomnost*, roč. 3, č. 2 (2002), s. 1–3; ZAPLETALOVÁ, Veronika: *Chatařství: Architektura lidských snů a možností / Summerhouses: The architecture of human dreams and possibilities*. S příspěvkem Jiřího Škabradý, Rostislava Šváchy a Václava Cílka. Brno, ERA 2007.

2 Viz PÁSKOVÁ, Martina – ZELENKA, Josef: *Výkladový slovník cestovního ruchu*. Praha, Ministerstvo pro místní rozvoj 2002 (2. vydání: Praha, Linde 2012); ŠTEMBERK, Jan: *Prameny a literatura k dějinám cestování a cestovního ruchu v českých zemích a Československu v první polovině 20. století*. Praha, Vysoká škola obchodní 2008.

3 Srv. VÁGNER, Jiří – FIALOVÁ, Dana: Metody výzkumu regionální identity a identity regionů ve vztahu k cestovnímu ruchu a druhému bydlení. In: *Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna – 3. září 2010*. Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě 2010, s. 625–632.

4 Tamtéž.

rozhovory s narátory a narátorkami, umožnil autorce vcítit se do rozmanitých radostí i strastí, které s sebou přinášelo „druhé bydlení“ během několika desetiletí před listopadem 1989 i po něm. Vzhledem k tomu, že téma dosud nebylo nijak uceleně zpracováno, jedná se o významný příspěvek, který může inspirovat další badatele a badatelky k výzkumu chalupaření a chataření, ať už z perspektivy orální historie, historiografie, či kulturní a sociální antropologie.

Petra Schindler-Wisten se tomuto kulturně-sociologicko-historickému fenoménu s přestávkami věnuje více než patnáct let, o čemž svědčí její studentské absolventské práce, odborné články a konferenční příspěvky. Monografie *O chalupách a lidech* sestává z množství kapitol, řazených do větších celků, které nabízejí spíše stručný základní vhled a orientaci v dílčích subtematech. Jsou vesměs bezesporu důležitá a zajímavá, zvolená kompozice však zanechává poněkud neucelený dojem. Přispívá k tomu i nesoustavné využívání motta v podobě citace z využitého rozhovoru pod nadpisem kapitoly (počínaje kapitolou „Motivace a důvody chalupaření“), zatímco jindy se z interview cituje pouze v samotném textu.

První polovinu knihy zaujímá chronologický historický výklad dané problematiky. V první části autorka analyzuje vývoj chalupaření a chataření na území českých zemí od jeho počátků v 19. století přes období meziválečného Československa, s jeho rozmachem trampského hnutí, a poválečná léta, kdy narůstal počet rekreačních objektů, hlavně v oblastech opuštěných německým obyvatelstvem po jeho nuceném vysídlení, až po začátek takzvané normalizace, kdy se všeobecně rozšiřoval zájem o tento způsob trávení volného času v důsledku známých politických událostí. Ukazuje přitom, že fenomén takzvaného druhého bydlení má oproti většinové představě daleko hlubší kořeny. Reaguje na dlouhodobé procesy industrializace a urbanizace společnosti, akcelerující ve druhé polovině 19. století, stejně jako na potřebu naplnit nově vytvořený prostor v každodennosti jedince v podobě volného času, odděleného od pracovních a dalších povinností. S možností svobodného rozhodování o volném času nastoupil rozvoj cestovního a turistického ruchu na počátku dvacátého století.

V druhé části přechází autorka do sedmdesátých a osmdesátých let, „zlatého věku“ chalupářství v Československu. Dokládá přitom, že k masovému vyhledávání „čerstvého vzduchu“ na venkově obyvatelé nevedly jen politické změny, ale například i prodloužení víkendu díky volným sobotám (zaváděným postupně v šedesátých letech a v plném rozsahu od podzimu 1968) a rozvoj automobilismu, jako jeden z ukazatelů zvyšující se životní úrovně. Vývoj chataření a chalupaření v minulém století dobře doplňuje kapitola o znovuobjevení chat a chalup po krátkém intermezzu z devadesátých let, kdy lidé nově nabytou svobodu cestování s libostí proměňovali v poznávání cizích krajů, ale na sklonku milénia a v letech následujících se českým venkovem opět o víkendech, svátcích a prázdninách začal nést zvuk sekaček a motorových pil. Historický přehled uzavírá dvoustránková podkapitola „Zákonná opatření a vlastnictví chat a chalup“. Z hlediska struktury práce sem není zcela vhodně začleněna, citovaná usnesení vlády k regulaci chatové výstavby či zmínky o úskalí zákonů pro nezbytné stavební úpravy by lépe splnily svůj účel jako součást některých předešlých kapitol (například „Rekonstrukce chalup“).

Ve druhé polovině své práce autorka zkoumá motivaci a důvody chataření a chalupaření před rokem 1989, přičemž plně využívá realizovaných rozhovorů. Hlavní důvod trávení volného času mimo město a „ve svém“ shledává v širokých možnostech seberealizace. Sportovní a rekreační aktivity spojené s „druhým bydlením“ nebo fyzická práce při kultivování (zpravidla venkovského) příbytku a přilehlého okolí znamenaly únik od starostí všedního dne a přinášely uspokojení. V současné době bychom tyto činnosti mohli nazvat „duševní hygienou“. Životní styl založený na vlastnictví chalupy či chaty je obecně výsledkem vnitřní motivace lidí provázané s vnějšími politicko-sociálními příčinami, jak uvádí autorka v kapitole „Motivace a důvody chalupaření“.

Vyobrazení chalupáře či chataře coby osoby prchající v přeplněném voze v pátek odpoledne do klidu malé vísky je přetrvávající představou, kterou do značné míry podporuje československá filmografie sedmdesátých a osmdesátých let. Tato představa ovšem nemá mnoho společného s chalupařením a chatařením ve čtyřicátých a padesátých letech minulého století, kdy se chalupáři museli vypořádat například s obtížnou dopravou. Rodina blízkých známých z Jablonce nad Nisou vlastnila donedávna chalupu v obci Bedřichov v Jizerských horách. Velmi často její nejstarší členové vzpomínají na „dřevní“ cestování na chalupu. Poněvadž nevlastnili automobil, chodili pouze s batohy dvouhodinovou trasu pěšky každý víkend (samozřejmě až po pracovní sobotě). Jejich vyprávění se shoduje s vnímáním chalupaření u narátorů, kteří poskytli rozhovory pro publikaci Petry Schindler-Wisten. Po namáhavé cestě je čekalo vlastní – byť velmi skromné – zázemí, únik od pracovních povinností, do čistého přírodního prostředí, kde se cítili svobodní. Ovšem volný čas na chalupě se podobal spíše sisyfovskému údělu, spočívajícímu v neustálé práci na exteriéru i interiéru objektu, každotýdenním sečení trávy a podobných činnostech bez viditelného konce.

Chalupáři či chataři tvořili v obcích specifickou komunitu, která znamenala oživení pro zdejší občanský život. V kapitole „Sousedovic Toníček nemá žádný koníček“ proto také autorka rozebírá vztahy nejen chalupářů a chatařů s „domorodci“, ale také mezi starousedlíky z řad chalupářů a novými majiteli rekreačních objektů.

Publikace vychází z dvaatřiceti realizovaných orálněhistorických rozhovorů, nicméně jejich rozložení z hlediska data a místa vzniku vede k zamyšlení nad zdrojovým zázemím práce. Rozhovory byly pořízeny v průběhu třinácti let. Časově nehomogenní výzkum by mohl sloužit spíše ke komparaci názorů pamětnické skupiny chalupářů a chatařů než podpořit snahu badatelky o vytvoření generalizujícího obrazu českého chalupaření a chataření. Významná odlišnost prostoru, respektive lokalit, kde se uskutečnily rozhovory, může být pro interpretaci získaného materiálu spíše nevýhodou. Jediný větší sourodý soubor tvoří rozhovory z oblasti Jizerských hor, kde se autorce podařilo oslovit celkem třináct narátorů. Zbylé lokality (Vysočina, Plzeňsko, Trutnovsko, Orlické hory, Středočeský kraj, Ústecký kraj, Beskydy, Slovensko) jsou zastoupeny minimálním počtem informátorů. V publikaci nejsou osvětlena metodologická východiska práce ani vyjasněna struktura dotazovaných osob a důvody jejich zařazení do výzkumu. Z výčtu míst, kde výzkum probíhal, je patrná jejich vysoká diverzifikace. Přinejmenším se dá očekávat vzhledem k charakteru

jednotlivých lokalit, že představy o chataření a chalupaření se budou naplňovat jinak v Jizerských či Orlických horách než na středočeském venkově. Vzhledem k poválečným historickým událostem, jako bylo nucené vysídlení německy hovořících obyvatel a následné dosídlování takzvaných Sudet, se v hornatých pohraničních oblastech prostor a podmínky pro chalupaření utvářely velmi specificky. Nabízí se tak vymezení výzkumného prostoru z hlediska jeho historického a sociodemografického vývoje v souvislosti s chalupařením ve vybraných regionech.

Práci by velmi prospěla samostatná kapitola, která by provedený výzkum metodologicky ukotvila. Nejenže by se tím odstranily různé nejasnosti a že by přispěla k lepší přehlednosti práce, ale mohla by se stát východiskem pro další badatele a badatelky, kteří by na projekt Petry Schindler-Wisten chtěli navázat. Takto jsou některé informace o zvoleném metodickém postupu roztroušené v textu, ukryté v poznámkách pod čarou nebo mezi řádky (lokality výzkumu), jiné se bohužel z publikace vůbec nedají zjistit.

Metodologickou mezeru v případě nehomogenní časové a prostorové diverzifikace realizovaných rozhovorů by bylo vhodné vyplnit typologizací jednotlivých regionů z hlediska vývoje i počtu objektů druhého bydlení, případně sociálně-ekonomickou analýzou vlastníků těchto objektů. Za objasnění stojí především samotný výběr výše zmíněných oblastí, kde autorka provedla orálněhistorický výzkum. Metodicky by bylo vhodné začít statistickým přehledem vybraných regionů z hlediska počtu chalup a chat, sociálního rozložení a typů jejich využívání s vazbou na charakter okolního prostoru (například městská aglomerace, chráněná krajinná oblast, národní park atd.). Údaje o počtech i regionálním rozvrstvení nemovitostí určených k individuální rekreaci či jako trvale neobydlených objektů k „druhému bydlení“ jsou dostupné ze *Sčítání lidu, domů a bytů* (z let 1991, 2001 a 2011). Výběr modelových regionů pro výzkum je tak možné založit na statisticky dostupných informacích.⁵ Ze sčítání z roku 2011 například vyplývá, že čtyřicet devět procent neobydlených domů a bytů slouží k rekreaci.⁶ Regionálně jsou tyto trvale neobydlené domy a byty sloužící k rekreaci nejvíce zastoupeny ve Středočeském, Jihočeském a Královéhradeckém kraji a v kraji Vysočina. Vezmeme-li za příklad Královéhradecký kraj, jedná se o 15 244 objekty k rekreaci, které leží nejčastěji v obcích do dvou tisíc obyvatel. Lokálně pak dominují obce s rozšířenou působností Jičín, Trutnov a Náchod.⁷

5 O metodicky podloženém výběru lze hovořit např. u citované práce Jiřího Vágnera a Dany Fialové, v níž jsou uvedeny potřebné kroky k typologizaci regionů tzv. druhého bydlení (tamtéž).

6 Sčítání z roku 2011 eviduje v ČR 358 044 neobydlené domy a 651 931 neobydlený byt (Domovní a bytový fond podle výsledků sčítání lidu. In: *Sčítání lidu, domů a bytů 2011* [online]. Český statistický úřad, s. 6 a 9 [cit. 2020-11-30]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20551777/17021614.pdf/6bf03ae5-3196-464e-9200-611c97ba8484?version=1.0>).

7 Tab. 20: Neobydlené domy s byty podle druhu a důvodu neobydlenosti a byty v neobydlených domech podle velikostních skupin obcí, okresů a správních obvodů ORP. In: *Sčítání lidu, domů a bytů 2011* [online]. Český statistický úřad. Veřejná databáze [cit. 2020-11-30]. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jspx?_af=VYSTUP-OBJEKT&pvo=-ZVKR020&z=T&f=TABULKA&katalog=30727&pvo=100&pvoch=3085.

Na závěr je třeba vyzdvihnout snahu autorky podat co nejširší obraz chalupaření a chataření coby charakteristického fenoménu české společnosti ve způsobu trávení volného času. Práce vyplňuje dosavadní mezeru v oboru historiografie, respektive orální historie nad bádáním o způsobech trávení volného času v prostředí venkova, o vnímání chalupy a chaty coby prostředí pro sblížení rodin i sociálně a ekonomicky odlišných skupin. Historička Petra Schindler-Wisten se svou monografií *O chalupách a lidech* zařadila vedle sociologů, architektů či geografů mezi badatele a badatelky, kteří přispěli k bližšímu poznání a pochopení takzvaného druhého bydlení v kontextu vývoje české společnosti, především ve druhé polovině minulého století. Pro české soudobé dějiny přináší důležité rozhojnění poznatků zejména v oblastech historie volného času a historie venkova. Doufám, že po jejím přečtení si čtenáři a čtenářky z řad chalupářů a chatařů, fanoušků chataření a chalupaření, jakož i badatelů a badatelek z různých vědních oborů, budou klást mnohé otázky, které povzbudí další, nejen orálněhistorické výzkumy tohoto důvěrně známého, avšak nesamozřejmého fenoménu.

Abstract

The authoress's monograph titled About holiday homes and people: Holiday homes in the Czech Lands in the period of so-called normalization and transformation (Prague: Univerzita Karlova and Karolinum, 2017) maps the phenomenon of holiday cottages in the Czech Lands since its very beginnings in the 19th century almost until today. In this respect, she focuses on the post-war period of the Communist regime, in particular the 1970s and 1980s, the years of the so-called normalization, when this type of spending one's free time, and partly also a lifestyle consisting in spending weekends and holidays in own houses and cottages, indeed became a mass phenomenon in Czechoslovakia. Using results of oral history research, she is looking for reasons why the so-called "second housing" became so popular among various groups of the Czech society, social and economic differences notwithstanding. The reviewer appreciates the publication as the first attempt to deal with the topic in question in a clear and comprehensive manner and from a historical point of view rather than from sociological or socio-geographic ones, which represents a significant factual enrichment of the current state of knowledge. However, she also formulates some methodological reservations with respect to the research project whose results are presented in reviewed work, claiming that not enough clear reasons have been given to justify its starting points and outlining untapped opportunities in this respect.

Keywords / Klíčová slova:

Weekend housing; Czech Lands; Czechoslovakia; Czech society; Communist regime; Czechoslovak normalization; leisure; countryside; second housing; oral history
Chalupářství; české země; Československo; česká společnost; komunistický režim; československá normalizace; volný čas; venkov; druhé bydlení; orální historie

Recenze

Ženský pohled za oponu disentu

Lenka Krátká

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha

LINKOVÁ, Marcela – STRAKOVÁ, Naďa (ed.): *Bytová revolta: Jak ženy dělaly disent.* Předmluva Petr Blažek. Praha, Academia – Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. 2017, 413 stran, ISBN 978-50-200-2794-8 a 978-80-7330-302-0.

Editorky publikace *Bytová revolta* prostřednictvím rozhovorů s jednadvaceti „ženami Charty“ nabízejí pohled za již v mnoha ohledech známý obraz Charty 77 (byť syntetická práce o její historii stále chybí) jako občanské iniciativy kritizující nedodržování základních lidských práv a svobod v předlistopadovém Československu. Iniciativy, která je tímto vymezením (i reálnou činností) nevyhnutelně spjata s takzvanými velkými dějinami a často pojmána jako doména převážně mužů, už jen kvůli přežívajícímu schematickému vzorci, kdy je sféra veřejná vnímána právě jako ta „mužská“, v protikladu k soukromé sféře žen. Kolekce příběhů žen, jejichž život stejně jako život jejich rodin byl s Chartou 77 spjat, však tuto jednoduchou dichotomii vyvrací. Mimo jiné proto, že v disidentských bytech docházelo „k propojování osobního a soukromého s veřejným a politickým“, ¹ které ženám umožňovalo

1 LINKOVÁ, Marcela: *Disidentská herstory: Ženy a jejich činnost v prostředí Charty 77*, s. 373–389, zde s. 381.

v rámci jejich domova a domácnosti aktivně se zapojit do veřejného dění, politických aktivit, protirežimní činnosti. Což evokuje i titul knihy – *Bytová revolta*. Toto prolínání se objevuje napříč všemi rozhovory; zároveň jednotlivé příběhy, společně se závěrečnou interpretací, ženy nejen „vracejí“ do historie Charty 77 a disentu v Československu, ale také narušují zjednodušený pohled na jejich postavení jako „těch druhých“, ukazují jejich nenahraditelný význam pro chod celého „společenství“.

Tím, že je publikace primárně vystavěna na rozhovorech, na osobních svědectvích, sdílených zkušenostech, je zdůrazněna jedinečnost osudu každé z žen. Ve svém celku pak rozhovory ukazují mnohovrstevnatost zapojení žen do činnosti Charty, jejich emocí, pocitů a postojů spojených s participací na opozičních aktivitách (prolínají se zde obavy s hrdostí, každodenní starosti s odpovědností za budoucnost dětí a podobně). Využití rozhovorů má však ještě jednu nezanedbatelnou výhodu, a to je přístupnost textu širšímu čtenářskému publiku – kniha přináší skutečné příběhy, nejedná se jen o prostý výčet faktů (jako tomu bývá v učebnicích) či interpretaci historických skutečností (jak ji známe z odborných textů). Osobně si takovou knihu dovedu představit jako doplňkový text ve školní výuce (a vlastně bych si moc přála, aby takové uplatnění našla), a to i kvůli její komplexnosti, která není jen výsledkem prezentace dvou desítek editovaných rozhovorů. Otevírá ji text ustavujícího „Prohlášení Charty 77“, na něž navazuje předmluva historika Petra Blažka s výstižným názvem „Svědectví neokázalé emancipace“, a v závěru ji doplňuje slovník pojmů, kalendárium, seznam literatury k tématu a jmenný rejstřík. Rozhovory jsou opatřeny vysvětlivkami, což naznačuje, že také autorky-editorčky předjímalý širší využití publikace. Každý rozhovor je uveden charakteristickým mottem a stručným biogramem zpovídáných žen, jež sdílely svůj životní příběh. Najdeme mezi nimi mimo jiné Evu Kantůrkovou, Edu Kriseovou, Martu Kubišovou, Danu Němcovou nebo Annu Šabatovou (aby zaznělo alespoň několik jmen z těch nejznámějších). Vyprávění doplňují fotografie ze soukromých alb jednotlivých žen, publikace je navíc velmi dobře a nápaditě graficky zpracovaná, v daném ohledu skutečně reprezentativní.

Vzhledem k tomu, že podstata knihy spočívá ve zprostředkování rozhovorů, osobních svědectví žen Charty 77, považuji za velký nedostatek, že není opatřena alespoň stručným nástinem metody realizace rozhovorů. Nelze proto například zjistit, zda některé z oslovených žen rozhovor odmítly, jak setkání probíhala, jaká metoda dotazování byla použita, jak byly konstruovány otázky, zda se jednalo o rozsáhlejší vyprávění, z nichž byla pro publikaci vybrána jen část týkající se opozičních aktivit, jestli a případně nakolik samotné narátorky vstupovaly

do procesu editace rozhovorů a podobně. Reflexe procesu získávání rozhovorů a jejich zpracování by podle mého přidala další zajímavou perspektivu k hlavnímu tématu knihy a cenný materiál lépe ukotvila, zejména s ohledem na možné další využívání knihy jako zdroje poznání.

Z jednotlivých vyprávění je zřejmé, že se dotazování soustředilo především na zkušenosti žen z doby působení v rámci Charty, na reflexi jak samotných opozičních aktivit, tak jejich důsledků pro ženy, potažmo jejich rodiny, zejména represí ze strany vládnoucího režimu. Vždy dvě nebo tři závěrečné otázky se pak týkají vývoje po roce 1989, přičemž značná část žen se vyjadřuje spíše k prvním letům, možná první dekádě po takzvané sametové revoluci. Není zřejmé (i kvůli chybějící metodologii), zda v rámci rozhovorů potenciál pro reflexi celého porevolučního období z pohledu těchto zajímavých žen nebyl v rozhovorech vůbec využit, nebo zda byla jejich vyjádření pro knihu pouze krácena s ohledem na rozsah publikace.

Ke komplexnosti pojednání o aktivitách žen v Chartě 77, potažmo v disentu, pak zásadním způsobem přispívá závěrečná interpretační studie Marcely Linkové, která vyprávění zasazuje do historického kontextu bádání o rovnosti žen a mužů v šedesátých až osmdesátých letech, soustředí se na téma bytů jako místa výkonu politické moci (viz výše tematizovaný vztah soukromé a veřejné sféry, jak ji ve svých domácnostech ženy zažívaly), ale třeba i na vnímání politiky jako mužské záležitosti, které přetrvává (a prohlubuje se) v období po roce 1989. Ve svém celku je kniha důležitým příspěvkem nejen k hlubšímu poznání historie Charty 77, ale také k tématu postavení žen ve společnosti, především v době takzvané normalizace.

Abstract

In the reviewer's opinion, the editors of the publication titled Revolution begins at home: The women of the Czech dissent (Prague: Academia and Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2017) offer, through interviews with twenty-one women of the Charter 77, an unconventional look behind the well-known image of the dissident initiative which was, through the substance of what it was doing, i.e. struggle for the observance of human and civil rights in Communist Czechoslovakia in the 1970s and 1980s, linked to what is known as Big History, and therefore perceived as a domain of men by most people. The collection of stories of female dissidents disproves the simple dichotomy of the public "male" and "female" spheres, as homes of dissidents were places where personal and private matters merged with the public and political ones, and shows the irreplaceable role of these women in the operation of the "world of dissent". The final interpretation study makes a substantial contribution to the comprehensive nature of this treatise on activities of women within the Charter 77 initiative and on the Czechoslovak dissent in general. The reviewer examines the interviews in greater detail; in her opinion, the absence of any methodological guidance that would indicate how the interviews were conducted and edited is a serious shortcoming of the publication.

Keywords / Klíčová slova:

Czechoslovakia; women; Charter 77; dissent; female dissidents; Czechoslovak normalization; oral history

Československo; ženy; Charta 77; disent; disidentky; československá normalizace; orální historie

Recenze

Sovětské „tání“ a západní kultura

Ondřej Holub

Historický ústav, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové

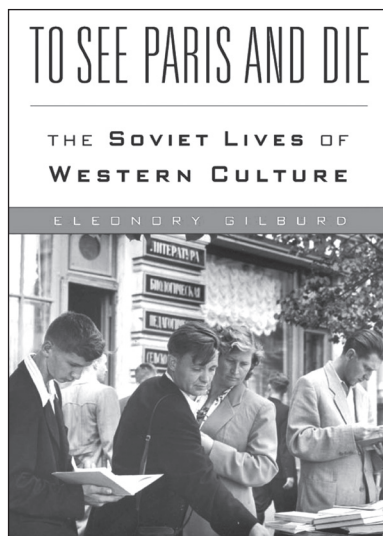
GILBURD, Eleonory: *To See Paris and Die: The Soviet Lives of Western Culture*. Cambridge (Massachusetts), The Belknap Press of Harvard University Press 2018, xii + 458 stran, ISBN 9780674980716.

Vidět Paříž a zemřít je dramaticky podbarvený titul studie americké historičky, jejíž odbornou specializací na Chicagské univerzitě je sovětská kulturní historie a dějiny mezinárodního kontextu sovětské a moderní ruské kultury. Procesy, jimž autorka ve své akademické činnosti věnuje pozornost, nejsou na první pohled tak akční či dynamické, jak se zdá napovídat název její čerstvé publikace. Společně ale utvářely pozoruhodný fenomén sovětské kulturní renesance chruščovovské éry, pro něž se v části historiografie moderních ruských a sovětských dějin vžil pojem „tání“ (*the Thaw*, *das Tauwetter*, *la dégelée*). Pojem náleží do dnes již povinné lexikologické výbavy historiků sovětské éry, jejichž odborné aspirace nerezignují před domnělým totalitárním monolitem socialistické kultury, ideologie a propagandy Sovětského svazu a kteří za stínem, jež tento monolit vrhá, dokáží rozlišit poměrně diverzifikovaný komplex kulturních proudů, trendů a tradic, jež problematizovaly a zároveň obohacovaly sovětskou poststalinskou skutečnost. Vytvářely svébytné univerzum vztahů jazyka, kultury a společnosti v období kritiky takzvaného kultu

osobnosti a obecně měnily do té doby zažité parametry specificky „sovětského“ prožívání světa.

Eleonory Gilburdová se ve své práci soustředí na proces internacionalizace sovětské kultury po Stalinově smrti, na dalekosáhlé utváření intelektuálních vazeb sovětské veřejnosti, čtenářské obce, filmového publika vůči globální kultuře. A také na kulturní sféru Západu v sovětském zrcadle, na způsoby reflexe, jimiž sovětská občané přijímali ustálené axiomy a narativní prostředky západní literatury a kulturní tvorby vůbec. Zajímá ji přitom, jak konkrétně tato recepce západní kultury dále ovlivnila prožívání skutečnosti a každodenní realitu v Sovětském svazu, jež byly ponejvíce ovlivněny stalinským modelem totalitní modernity. V souladu s metodologií výzkumu éry „tání“, nahlížené jako komplexní svět sovětské intelektuální zkušenosti, se autorka vyhýbá konceptuálnímu zařazení zkoumané látky do kontextu politologicky profilovaných *Cold War Studies* a zaměřuje se na popis evolučních posunů sovětského občanského vědomí a kulturní mentality ve druhé polovině padesátých let minulého století. Autorka zdařile prezentuje transformaci sovětského kulturního povědomí od stalinského revolučního partikularismu, definovaného spojením budouvatelského entuziasmu, revolučnosti a xenofobní rétoriky, směrem k plné akceptaci univerzalistické kulturní a etické perspektivy.

Tuto změnu Gilburdová případně ilustruje na analýze příprav, průběhu a důsledků šestého Světového festivalu mládeže a studentstva, který se konal v létě 1957 v Moskvě. Festival líčí jako první mezinárodní akci sovětského poststalinského období, která svým multikulturním charakterem vnášela do prostředí sovětské metropole globální perspektivu konfrontace různých etnik a kultur a transformovala tak zejména samotný sovětský revoluční narativ, jehož centralistický, partikulární, zřetelně nacionální ráz byl opuštěn ve jménu univerzálních hodnot socialistického humanismu. Autorka vnímá etické poselství festivalu jako apel na vytvoření nového „Bábelu“, který měl být antitezí tragického biblického příběhu o zmatení jazyků a ztrátě obecně sdílené lidské perspektivy a který měl jako oslava společně prožívané rozmanitosti kultur vyznačovat novou vývojovou etapu socialistické morálky, nikoli už diktované sovětským imperativem, ale utvářené mezinárodní spoluprací a dialogem (s. 55). Obrat k univerzalizmu je pro Gilburdovou nejzřetelnější výpovědí a charakteristikou o sovětské éře „tání“ a definuje jej jako kvalitativně novou percepci idejí, revizi náhledu světového dění, transformaci jazykové a literární kultury i vizuálního pojmání reality a přerod veřejného prostoru (s. 42). Stal se pro ni epicentrem sovětské reality a kulturního vývoje přinejmenším od roku 1957, kdy

byl uspořádáním světového mládežnického festivalu poprvé artikulován a veřejně prezentován.

Americká historička poukazuje na způsob, jakým univerzalistický obrat přetvářel u sovětských obyvatel autentickou zkušenost čtenářského prožitku a způsob vnímání narativních postupů západní literatury, jejích stylistických figur a etického poselství. Všimá si popularity děl Ernesta Hemingwaye u sovětské veřejnosti, zejména mezi mladou generací. Konkrétně zkoumá vztah mezi ideálními charaktery Hemingwayových hrdinů a jejich „druhým životem“ v mentalitě a paměti sovětských čtenářů, kteří prostřednictvím jejich fikčních příběhů a zkušeností měnili vlastní zažité představy o hierarchii etických hodnot a společenské normalitě. Pro tu část městské mládeže, která byla označována v sovětském tisku jako *stiljagi* (autorka překládá ruský pojem jako *hipsters*), byla četba Hemingwaye nástrojem tvorby vlastní svébytné identity, spojené s prožitkem „ztracené generace“ (s. 128). Samotné vnímání Hemingwayových stylistických figur a jeho literárních postav tak napomohlo zrodu určité paralelní identity, která problematizovala poststalinský sovětský model socialistické modernity, založený na ideálu beztrždní společnosti, všelidové demokracii a orientaci na vědeckotechnický pokrok, a znovu stavěla do popředí postavení a sebe prezentaci lidského jedince. Společenský status sovětských *stiljagů* odpovídal jejich vysoce stylizované intelektuální póze a je do jisté míry ukázkou „radikálního“ osvojení Hemingwayova narativu. Gilburdová ale poukazuje na skutečnost, že osvojení *skeptického stoicismu* jako psychologického znaku Hemingwayových postav nabývalo povahy nového osobního a občanského přístupu a stalo se znakem generačního postoje. Hovoří tak o „etickém čtení Hemingwaye“ (tamtéž). Pojmy jako „mužnost“ či „odvaha“, znovu ve spojení s kritickým a skeptickým stoicismem, pak sovětská čtenářská obec znovu reflektovala ve spojení s díly Ericha Marii Remarqu (s. 132). V odkazu na jeho novelu *Tři kamarádi* vyzdvihovala sovětská literární věda zejména autorovo pojetí příznačných znaků morality. Kupříkladu moskevští čtenáři přijímali Remarquovo dílo jako vhodné pro pěstování „jemnosti citů“ (*delicacy of feelings*) a smyslu pro poctivost (*fairness*) (s. 134).

Tyto pasáže autorčiny monografie, ve kterých podrobně nahlíží, nakolik si sovětská čtenářská obec osvojila znalost děl tří vybraných západních spisovatelů – Ernesta Hemingwaye, Ericha Marii Remarqu a Jeroma Davida Salinger – zde vyzdvihují pro jejich přínos ke studiu občanské mentality a soukromé intelektuální sféry sovětské poststalinské společnosti. Domnívám se, že Eleonory Gilburdová se zde uchýlila k metodologicky velmi inspirativnímu zacházení s prameny, když sleduje autentický „život“ literárního díla v dané společnosti a dějinném kontextu, když mapuje univerzalistický obrat jako postoj sovětského občanského vědomí, založený na složitém komplexu sdílení informací, interpretace uměleckého narativu a jeho „překlady“ do osobně prožité civilní roviny. Tímto sledováním vztahu mezi civilní sférou a reálným kulturním působením uměleckého díla na zažitý intelektuální diskurz zkoumaného společenství totiž autorka také zásadně jinak definuje a problematizuje otázku sovětské kolektivní paměti a zpochybňuje svým způsobem totalitární paradigma. Uvažuje-li Gilburdová o vztahu mezi kladným čtenářským přijetím „cizího“ textu z jiného kulturního a geografického prostředí

a vlivem, který toto přijetí má na soukromý svět morálních hodnot v osobní rovině konkrétního čtenáře, pak tím zjevně ukazuje na četné „mezery“ v sovětském občanském vědomí, které se vymykaly účinku ideologie a institucionalizované totalitní moci. Přítomnost takových míst ve veřejné sféře zakládala model „hybridní kultury“ (*hybrid culture*) (s. 334), která byla ve vztahu k oficiálním ideologickým mantinelům asymetrická, nemusela však být nutně kulturou protestu nebo radikální jinakosti jako v případě postojů kulturního undergroundu.

Tato autorská perspektiva *hybrid culture* – která je částečně konformní, částečně ovšem modifikuje svůj osobitý svět na základě vlastní životní zkušenosti a niterného prožitku – mění zavedenou představu o takzvané šedé zóně politicky pasivní většiny. Gilburdová přesvědčivě ukazuje, jak byla toporná a puritánská kultura oficiálního socialistického realismu během „tání“ trvale konfrontována s barvitým emočním, často erotizujícím podtextem západní kulturní produkce a jak tato konfrontace účinně posouvala hranice toho, co bylo v Sovětském svazu vnímáno jako morální (s. 110). Stranou politického disentu i oficiálního politického diskurzu tak žil ještě další svět – totiž svět intimního prožívání a způsobů reflexe kulturního importu. Rámec tohoto světa je vyjádřen mnohostí individuálních prožitků, zážitkem čteného, ale také viděného – neboť kinematografie éry *Thaw* se také obrací k emočnímu a tělesnému světu lidských bytostí, aby se tak přiblížila univerzálním etickým hodnotám (s. 192).

Tyto premisy a obrazy poststalinického socialismu jako komplikovaného a barvitého světa mnohознаčných výpovědí a zkušeností umožňují autorce v epilogu její práce jistý polemický výpad: nazírání sovětského a západního světa jako *antitezí* je v zásadě chybné, neboť oba světy reprezentují modernistické projekty, které jsou vůči sobě ve vzájemném vztahu dvojčat (s. 334). Sovětská společnost ve specifickém smyslu prožívala západní utopický projekt jako sobě vlastní a konfrontace se západním kulturním importem se stala součástí sovětské paměti a prožitku „sovětsství“ (*sovietness*) (s. 336).

Nad knihou Eleonory Gilburdové si můžeme klást otázku, nakolik je způsob její práce s prameny a metodologický náhled přenosný a inspirativní pro výzkum československého socialismu, jeho ideologie a kulturní politiky. Je přitom třeba vzít do úvahy odlišnou dynamiku poststalinismu v obou zemích a také těžko uchopitelné významy pojmů, jako je „tání“, v domácím kontextu. Přesto se domnívám, že výzkum způsobu recepce a prožívání západní kultury v socialistickém Československu by se – mimo jiné právě po vzoru publikace Eleonory Gilburdové – mohl stát pro českou historiografii vděčným tématem. Badatelské úsilí zaměřené zvláště na způsob, jakým zdejší čtenáři zacházeli s narativními postupy a významy západních beletristických textů a filmové tvorby, by totiž mohlo účinně modifikovat dosud přijímané poznatky o charakteru sociálních a kulturních vazeb a o způsobu, jakým československá společnost na základě vnímání těchto děl měnila za socialismu vlastní etické představy a mantinely.

Abstract

The reviewed work written by an American cultural historian examines processes which co-formed the remarkable phenomenon of Soviet cultural renaissance in early years of the rule of Nikita Khrushchev, which is customarily referred to as the Khrushchev Thaw. It focuses on social and cultural frameworks and ways in which the internationalization of the Soviet culture and intensive reception of Western culture by the Soviet Union after Stalin's death were taking place. The reviewer notes that the authoress avoids the conceptual inclusion of the topic into Cold War Studies defined in terms of political science, and instead prefers to examine cultural mentality changes. The authoress formulates her propositions on the basis of an analysis of events such as the World Festival of Youth and Students held in Moscow in 1957, and particularly of the acceptance of Western literature and films. She shows how the universalistic change was proceeding hand in hand with changes of readers' and film spectators' experiences of the Soviet general public which, through the acquisition of fiction stories and characters of heroes presented by authors such as Ernest Hemingway, was changing its own established concepts of the hierarchy of ethical values and social normalcy. It was under these influences that the post-Stalinist model of "hybrid culture" was being established and subcultural attitudes of a part of urban youths referred to as stilyagi were created.

Keywords / Klíčová slova:

Soviet Union; Soviet culture; Soviet society; post-Stalinism; Thaw; cultural mentalities; East and West

Sovětský svaz; sovětská kultura; sovětská společnost; poststalinismus; tání; kulturní mentality; Východ a Západ

Recenze

Nejen Frida Kahlo

*Dějiny umění Latinské Ameriky
z pera českých iberoamerikanistek*

Hana Bortlová-Vondráková

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

BRENIŠÍNOVÁ, Monika – KRÍŽOVÁ, Markéta: *Dějiny umění Latinské Ameriky*. Praha, Univerzita Karlova – Karolinum 2018, 403 strany, ISBN 978-80-246-3175-2.

Dějiny umění Latinské Ameriky z dílny Střediska ibero-amerických studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy vznikly na základě přednášek autorek publikace Moniky Brenišínové a Markéty Křížové. Jejich text doplňuje závěrečná kapitola věnovaná umění Hispánců neboli *Latinos* ve Spojených státech od Kateřiny Březinové, jež je stejně jako obě hlavní autorky „odchovankyní“ tohoto akademického pracoviště. Budiž řečeno hned v úvodu, že se jedná o první takový titul na českém knižním trhu. Latinskoamerickému umění se v českém prostředí dlouhodobě a systematicky věnuje jen několik jedinců (předně Pavel Štěpánek, na předkolumbovské období se zaměřuje Kateřina Klápšťová). Podobná sonda ze středoevropského prostoru, kde dominuje zaměření na umění západoevropské, případně severoamerické, do světa umění států „na okraji“ je tak v naší současné akademické produkci skutečně naprosto ojedinělým počinem.

Velmi sympatický rys knihy spočívá v tom, že se autorky nepokoušejí poskytnout ucelený přehled konkrétních umělců či děl. Markéta Křížová a Monika Brenišinová¹ spíše „jen“ představují témata charakteristická pro iberoamerickou uměleckou tvorbu v širokém záběru – od doby před příchodem Evropanů do Nového světa přes *conquistu* a kolonizaci až po současnost. Pojmenovávají hlavní trendy a proudy uměleckého počínání v průběhu staletí a napříč celým americkým kontinentem (včetně jeho severní části; Hispánci v USA dnes představují sedmnáct procent obyvatel země), zajímají se o zásadní problémy, kterým se latinskoameričtí umělci věnovali a věnují. Knihou se tak výrazně vine například motiv kolísavého vztahu Latinské Ameriky k Evropě či Spojeným státům a věčné snahy těchto států a jejich představitelů (nejen uměleckých, ale i v širším slova smyslu kulturních a intelektuálních) „dobrat se“ podstaty vlastní identity. Latinskoamerické hledání identity, v umění stejně jako v politice, dějepisectví nebo jiných oblastech lidského konání, nezřídka nacházelo a nachází oporu a inspiraci v předkolumbovské minulosti. Pro umělce Latinské Ameriky je toto období zcela zásadní, neustále se k němu vztahují. S tím souvisí i rezervovanější přijímání (nebo přímo odmítání) evropského modernismu a avantgardy a patrná preference „návratu“ ke kořenům předkolumbovských kultur a jejich využití v novém, moderním kontextu. Jakkoli evropské avantgardní směry řadu latinskoamerických umělců samozřejmě inspirovaly a obohacovaly, otázka kulturní identity (Latinské Ameriky jako takové nebo jednotlivých národních identit) a sebe prezentace prostupuje celými uměleckými dějinami kontinentu.

Autorky chronologicky sledují mocenskopolitické, ekonomické, ekologické a společenské proměny a na ně navázanou dynamiku uměleckého projevu ve třech základních oblastech – architektuře, malířství a sochařství. V pomyslné první třetině „zápasu“ kniha přináší náhled na umění předkolumbovských kultur, ve druhé třetině prezentuje drama střetávání a prostupování civilizací v době *conquisty* a kolonizace, v poslední části je zasvěcena podobám ibero-umění devatenáctého a dvacátého věku.

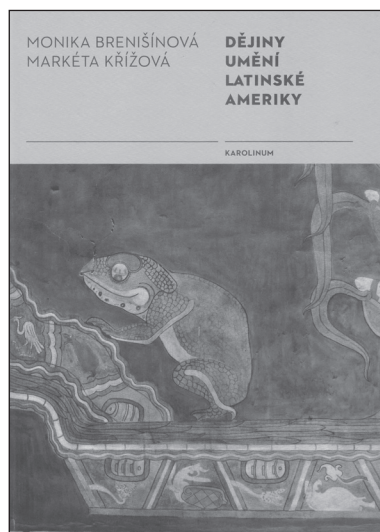
Právě závěrečné kapitoly představují četbu mimořádně zajímavou a užitečnou pro všechny zájemce o moderní umění a jeho vztah k soudobým dějinám, a proto se u vybraných témat zastavme podrobněji. V souvislosti s mexickou uměleckou scénou první poloviny dvacátého století a fenoménem národního hnutí muralistů (tvůrců nástěnných maleb, kteří v duchu levicové rétoriky chtěli oslovovat lid) přirozeně nelze nezmínit vliv mexické revoluce. Témata jako pozemková reforma nebo rostoucí zájem o postavení indiánů ve společnosti se do mexické tvorby začátku století nemsazatelně otiskla. Revoluční a porevoluční snaha formovat v Mexičanech národní povědomí se projevovala náměty z mexické předkolumbovské i koloniální historie,

1 Obě autorky působí ve Středisku ibero-amerických studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Historička a etnoložka Markéta Křížová (1974) se dlouhodobě zabývá zejména předkolumbovskými civilizacemi, americkými koloniálními dějinami a důsledky setkávání s americkou realitou pro evropské myšlení. Je autorkou řady česky, anglicky i španělsky psaných knih, mimo jiné několika titulů z řady „Stručná historie států“ nakladatelství Libri (*Haiti, Nikaragua, Dominikána, Jamajka*) nebo syntetičtějších *Dějin Střední Ameriky* (Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016). Monika Brenišinová (1983) se věnuje zejména procesu dobývání a kolonizace Nového světa, koloniálnímu a modernímu latinskoamerickému umění.

umělci také s oblibou zobrazovali mexickou krajinu a obyvatelstvo. Za skutečného myšlenkového zakladatele mexického muralismu je považován filozof a politik, ministr školství a kultury José Vasconcelos (1882–1959), autor svérázné představy o jedinečnosti „hispanoamerikanství“ a jeho úloze, popsané v eseji *Kosmická rasa* (1925), který přišel s plánem na záchranu ngramotného mexického národa pomocí kultury a osobně se zasadil o povolání mexických malířů k dílu. Avšak nejznámějším představitelem tohoto hnutí patrně navždy zůstane Diego Rivera (1886–1957) – a jeho popkulturními produkty poněkud zprofanovaná manželka Frida Kahlo (1907–1954), třebaže tu k muralistům řadit nelze – spolu s okruhem umělců s ním spjatých (José Clemente Orozco, David Alfaro Siqueiros a další).

V souvislosti s muralisty chci však poukázat na jinou okolnost, než je jejich všeobecně známá politická (levicová) angažovanost, a sice inspirační potenciál a význam lidové tvorby 19. století, konkrétně karikatury, jež tyto umělce ovlivnila. Politická a společenská karikatura se v Latinské Americe těšila veliké oblibě (obliba ilustrací souvisela s vysokou ngramotností populace), navíc s technologickým vývojem v 19. století se rozšiřovaly možnosti tisku a rozvíjely grafické techniky. Za zakladatelskou postavu moderní mexické grafiky je považován malíř, rytec a ilustrátor José Guadalupe Posada (1852–1913), který se proslavil ilustracemi dobových tisků, vtípů, písní, ale zejména „lidovými výjev“ s kritickým nádechem politické a společenské satiry (několik jeho grafik mimochodem nalezneme i ve sbírkách pražské Národní galerie). Příznačný rys jeho tvorby představují takzvané kalavery (ze španělského slova *calavera*, označujícího lebku; v umění se jedná o vyobrazení člověka nebo zvířete jako kostlivce, jakési „karikatury-kostry“), které na sebe často berou podobu bájných nebo současných postav. Sám Posada se považoval za „pouhého řemeslníka“, efekty a dosah jeho tvorby ale byly dalekosáhlé. Měl zásadní vliv na mladší generace umělců, a to nejen na slavné muralisty, ale i na Dílnu lidové grafiky (*Taller de Gráfica Popular*), která vznikla ve třicátých letech a v porevolučním Mexiku šířila grafiku a sítotisk mezi formálně neškolené autory. Její komunitní povaha a neprofesionální poloha rezonovala i o několik desítek let později, v poválečné generaci Mexičanů žijících na území Spojených států (zvaných *Chicanos*), a pro současnou *Latino* komunitu v USA se *Taller* stal živým, bezmála ikonickým odkazem.

Významnou inspiraci muralistů představovaly také další oblasti lidové tvorby, především takzvané náboženské votivní obrázky *ex voto* (ručně malované a Bohu darované obrázky na dřevěných nebo kovových destičkách, zobrazující nějaký zážrak, uzdravení a podobně, vyhotovené tradiční uměleckou technikou a z prostých materiálů, například rostlinných barviv). Mezi jejich vášnivé sběratele patřila mimo

jiné i Frida Kahlo (zatímco její manžel Diego Rivera preferoval umění prekolumbijské a usiloval o vytvoření sbírky tohoto typu).

Stejně jako kniha poutavě rozkrývá pozadí vzniku muralismu, nabízí i (méně známý) pohled na generaci mexických malířů, která se vůči muralismu naopak vymezila – takzvanou generaci „ruptury“, výraznou zejména v padesátých letech minulého století. Její představitelé (*ruptura* znamená španělsky „rozchod“, „přerušeni“) považovali muralismus za příliš „etablovaný“, navázaný na prostředí establishmentu a státních zakázek (velké zakázky na vyhotovení murálů, tedy nástěnných maleb, na veřejných budovách, školách, nemocnicích, knihovnách atd.). Zajímavá je i personální kompenetrace obou hnutí: *ruptura* si svého čelného představitele našla v osobě Rafaela Coronela (1931–2019), zetě Diega Rivery.

Odpoutáme-li se od umělecky výrazného a barvitého Mexika a napřeme-li pozornost ke státům Jižní Ameriky, opět musíme konstatovat, že i zde platí tvrzení o zcela zásadním sepětí umění s politickou a společenskou situací, které bylo o dost intenzivnější než v případě umění západního (evropského, amerického) v první polovině dvacátého století. Latinskoamerická společnost byla v té době pohlcena bojem za sociální spravedlnost a zájmem o indiány a jejich společenské, ekonomické, politické postavení („indigenismus“). Navzdory sílící kritice Spojených států a americké zahraniční politiky, jak se uplatňovala zejména vůči takzvaným banánovým republikám ve Střední Americe a Karibiku (včetně přímých vojenských intervencí), se ale řada zemí nadále ekonomicky orientovala na Spojené státy. Jiné země (zejména ty s trvalými vazbami na Evropu, jako Argentina, Uruguay nebo Chile, a s tradičně vysokým podílem evropského obyvatelstva) se celkově orientovaly více na Evropu a jejich ekonomika, založená na exportu živočišných a rostlinných komodit a nerostných surovin na starý kontinent, za první světové války a v letech poválečných posilovala, s čímž souvisel i rozkvět umělecké scény. Celou Latinskou Ameriku pak výrazně zasáhla španělská občanská válka a vlna republikánského exilu, jenž zanechal masivní a nesmazatelné umělecké stopy zejména v Mexiku a v Argentině. Mimořádný, vskutku zásadní vliv na uměleckou produkci těchto zemí měli jak dříve narození umělci, kteří do Latinské Ameriky sami neemigrovali (například Pablo Picasso a Joan Miró), tak mladší imigranti (jako španělský architekt Felix Candela, který měl stěžejní vliv na mexickou architekturu).

Důsledky dějinných událostí na uměleckou činnost a podobu umění v Latinské Americe v první polovině dvacátého století se tedy projevovaly, jak naznačují autorky, dvojnásobem: jednak tendencí soupeřit se západním uměním (umělci se „poměřovali“ s newyorskou či pařížskou uměleckou scénou, vztahovali se k těmto hlavním centrům umělecké produkce), jednak – a tato méně kompetitivní poloha je mnohem komplikovanější, komplexnější – snahou o nalezení „vlastního národního výrazu“, konfrontací vůči Evropě, touhou vymanit se z „diktátu evropské školy“. Terminologií Marty Trabaové² můžeme rozlišovat mezi zeměmi „otevřenými“, vstřícnými vůči západním uměleckým vlivům, a zeměmi „uzavřenými“, obrácenými spíše směrem

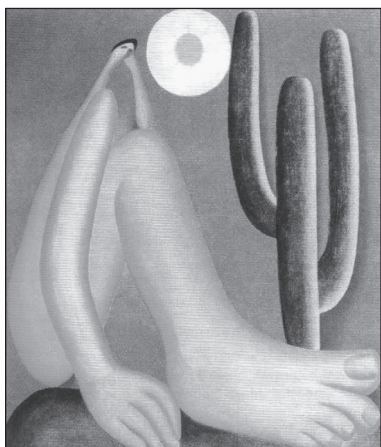
2 Marta Trabaová (1930–1983), významná argentinská intelektuálka katalánského původu, spisovatelka, kritička a historička latinskoamerického umění.

dovnitř. V „otevřených“ zemích přitom převažuje obyvatelstvo evropského původu, v „uzavřených“ dominuje nativní indiánská nebo mestická populace (Mexiko, Bolívie, Ekvádor, Peru). Kupříkladu francouzský impresionismus tak do Latinské Ameriky pronikal především skrze umělce, kteří v Evropě studovali či znali západní tvorbu zprostředkovaně z evropských uměleckých periodik. Prosadil se tedy spíše v zemích jako Argentina, Chile nebo Mexiko.

Po první světové válce na jižní polokouli „druhé břehu“ Západu pomalu proniká také modernismus. Třebaže se stále jedná o silně konzervativní prostředí, umění přestává podléhat vlivu církve a vyšších vrstev a latinskoameričtí umělci se ve své tvorbě čím dál tím více odpoutávají od reality, podobně jako jejich evropští kolegové se již necítí povinováni vyobrazovat náměty tak, aby byly na první pohled srozumitelné a identifikovatelné. Zakládají se první jihoamerické avantgardní časopisy, pořádají se první výstavy nového umění a první otevřené demonstrace „nechuti“ vůči „evropskému“ akademismu. K nejvýznamnějším, průkopnickým počínům tohoto typu se řadí brazilská výstava „Týden moderního umění“ (*Semana de Arte Moderna*), uspořádaná v São Paulu v roce 1922, jež poskytla ideální prostor pro setkávání umělců podobného založení (nejen výtvarníků, ale i básníků, literátů, hudebníků, divadelníků), z nichž někteří později natrvalo změnili tvář brazilského a vůbec latinskoamerického umění. To byl i případ Emiliana di Cavalcantiho (1897–1976), brazilského malíře, ilustrátora a karikaturisty, jenž zpočátku tvořil v duchu kubismu (opět se s ním seznámil v Evropě), aby se později začal – podobně jako mexičtí muralisté – věnovat malbě výjevů ze života brazilské společnosti a znázorňoval tak favely, námořníky, dělníky, obyčejné ženy, pouliční život. Jeho murály zdobí řadu budov hlavního města Brasília. Pakliže mottem „Týdne moderního umění“ bylo konfrontovat konzervativní buržoazii s uměleckou avantgardou a cílem nalezení autonomního uměleckého výrazu, tato tendence dále posílila v okruhu kolem malířky Tarsily do Amaralové (1886–1973) a avantgardního spisovatele Oswalda de Andradeho (1890–1954), faktických zakladatelů takzvaného *kanibalského hnutí*, jež apelovalo na návrat k primitivním kořenům dané kultury a jejich aplikaci na nový kontext. Andrade, autor „Antropofagického manifestu“ (portugalsky *Manifesto Antropófago*), formuloval jako hlavní zásadu „kanibalismu“ nutnost strávit západní umění a přetvořit je v umění nové.³ Jak „Antropofagický manifest“, tak ikonické dílo Tarsily do Amaralové *Abaporu* (dnes *de facto* jeden ze symbolů Brazílie), spatřily světlo světa v roce 1928.

V meziválečné době se v různých částech Latinské Ameriky začíná prosazovat modernismus také v architektuře. Nepřehlédnutelný a zcela zásadní je vliv Le Corbusierovy funkcionalistické školy, Bauhausu pod vedením Waltera Gropia, organické architektury Američana Franka Lloyda Wrighta a také ruské konstruktivistické avantgardy. I latinskoameričtí architekti začínají více usilovat o minimalistické vyjádření ducha nové doby, touží po jednoduchosti, harmonii s okolním prostorem a preferují moderní materiály (ocel, sklo, beton). Na rozdíl od Evropy se ale moderní latinskoamerická architektura těší podpoře národních států, nikoli soukromých investorů.

3 DE ANDRADE, Oswald: Manifesto antropófago. In: *Revista de Antropofagia*, roč. 1, č. 1 (květen 1928). Dostupné z: <https://www.ufrgs.br/cdrom/oandrade/oandrade.pdf>.

*Tarsila do Amaral (1886–1973):
Abaporu (1928)*

S tím se pojí i požadavek zadavatelů na akcentaci „národního ducha“ a potvrzení suverenity státu. Tyto tendence a vlivy jsou patrně nejčitelnější opět v Brazílii, konkrétně v jejím hlavním městě. Stavby Oscara Niemayera (1907–2012), započaté v polovině padesátých let, platí za vůbec nejvýznamnější dílo latinskoamerické architektury druhé poloviny dvacátého století. Niemeyer neochvějně věřil a ve svém díle soustavně usiloval o jednotu architektury a okolního prostoru. Jeho stavby jsou charakteristické oblými tvary a křivkami, jež umožnilo použití betonu. Připomeňme, že tento urbanistický experiment plný futuristických tvarů, postavený v srdci amazonského pralesa a inspirovaný tvarem letícího ptáka podle plánů architekta Lúcia Costy (1902–1998), v sobě nesl sociální vizi, jež by se snad dala označit za utopickou, a vznikl v rámci rozvojového plá-

nu vlády prezidenta Juscelina Kubitscheka. (Již dříve Niemeyer postavil na státní objednávku rekreační středisko Pampulha ve městě Belo Horizonte, kde byl Kubitschek starostou.)

Proslulá, mimořádně fotogenická brazilská architektura by ale neměla zastínit význam dalších národních architektur. Kniha Moniky Brenišínové a Markéty Křížové neopomíná například Venezuelu a dílo Carlose Raúla Villanuevy (1900–1975), jenž se od čtyřicátých let významně podílel na modernizaci Caracasu a proslavil se zejména jako autor *Ciudad universitaria* (univerzitního města), velkolepého projektu z let 1944 až 1970. Komplex zahrnující (na ploše dvou kilometrů čtverečních) čtyřicet budov, světový unikát v oblasti architektury školních budov, představuje patrně jednu z vůbec nejúspěšnějších aplikací moderní architektury v Latinské Americe.

Pozornosti čtenáře by neměly ujít ani pasáže o současném kubánském umění, o němž v českém prostředí panuje jen velmi mlhavá představa. Umělecká skupina Los Carpinteros (španělsky „truhláři“) se zformovala na konci osmdesátých let minulého století, kdy na Kubu přestala proudit ekonomická pomoc ze Sovětského svazu (a brzy i jeho satelitů), v důsledku čehož se Kuba hospodářsky zhroutila. Protože Los Carpinteros postrádali jakýkoli materiál k tvorbě, uchýlili se k recyklaci běžných materiálů, zejména dřevěných částí starých domů a starého nábytku (odkaz na dřevo v názvu skupiny). Recyklace starých materiálů se stala typickým tvůrčím znakem této skupiny, pro niž je příznačný také sarkastický humor, vysoká míra společenské kritiky a reflexe současné Kuby jako pouhého socialisticko-turistického „ráje“. Zůstaneme-li na Kubě, leckoho možná překvapí také pozadí tvorby jednoho ze známějších současných ostrovních umělců, malíře, karikaturisty a ilustrátora Lázara Saavedry (narozen 1964), pravidelného účastníka oficiálního Havanského bienále (tato periodická přehlídka současného umění se na Kubě koná již od roku 1984). Saavedra, podobně jako jiní

příznivci konceptuálního umění na ostrově, se jednak vyznačuje typicky postmoderní slabostí pro parafrázování děl jiných autorů, čímž problematizuje vztah umění a jeho vnímání ve společnosti, jednak nešetří kritikou současného kubánského režimu. Pro někoho možná překvapivě se Saavedra (žijící a tvořící na Kubě) vysmívá kubánské revoluci a revolučním heslům, katolické církvi a víře i nadšení pro technický pokrok.

Přínejmenším stejně „živým“ tématem jako postavení umělců na Kubě je také situace Hispánců žijících a tvořících ve Spojených státech. V angličtině vžité termíny *Hispanic* nebo *Latino* označují příslušníky v současnosti nejpočetnější menšiny v zemi. Charakteristický rys latino-tvorby v USA spočívá v citlivé reflexi složitého, ambivalentního postavení příslušníků této padesátimilionové society, kteří žijí sice uvnitř, ale zároveň i mimo „první“, privilegovaný svět. Kapitola věnovaná jejich tvorbě se postupně zaměřuje na americké Mexičany (zvané *Chicanos*), Portoričany (zvané *Nuyoricans* – přibližný překlad „Newyoričan“ snad nejlépe vystihuje fúzi topografických termínů „New York“ a obyvatelského jména „Puerto Rican“) a Kubánce, tři nejpočetnější hispánské skupiny ve Spojených státech.

I zde je zajímavé připomenout si genezi zájmu o hispánskou tvorbu. Pakliže do druhé poloviny dvacátého století stála kultura Hispánců na okraji zájmu amerických uměleckých institucí, situace se radikálně změnila vítězstvím „vousáčů“ na Kubě v roce 1959. Riziko šíření levicových myšlenek ze „zadního dvorku“ Spojených států dále na západní polokouli fungovalo v americké kulturní diplomacii jako spouštěč zájmu o dosud spíš přehlížené jižní sousedy a latinskoameričtí umělci se začali těšit z poměrně štědré tvůrčí podpory poskytované americkými institucemi – z možnosti stáží, výstav, tvůrčích stipendií a podobně. Zároveň se tehdy část *Latinos* žijících ve Spojených státech a představujících do té doby sociálně i ekonomicky spíše marginalizovanou skupinu začala politicky aktivizovat, přidala se k sílící společenské kritice a zpochybňování tradičního vnímání americké identity na základě barvy pleti. Připojila se k hnutí za občanská práva, proti rasové diskriminaci a ekonomické marginalizaci imigrantů.

Jak naznačují autorky, v tvorbě latino-umělců ve Spojených státech (mexických, portorických i kubánských) rezonuje především historická zkušenost se španělskou a posléze severoamerickou kolonizací. Hispánští tvůrci nabízejí nový pohled na historii a území USA, kde akcentují zejména motiv hranice, jejího posouvání (mexická území postoupená Spojeným státům po mexicko-americké válce z roku 1848, rozšiřování hranic USA směrem na západ bojem s indiány a zábořem „neosídlených“ teritorií), a formulují jinou, „kontra-hegemonickou“ verzi severoamerických dějin. Bez nároku na generalizaci se zdá, že tvorbě *Latinos* (v jakékoli části amerického kontinentu) skutečně dominuje stará známá touha „dotknout se“ podstaty vlastní identity.

Poutavý výklad autorek je doplněn o vysvětlení specifických pojmů, přehled muzeí a galerií Latinské Ameriky a odkazy na odbornou literaturu. Doprovází jej množství reprodukcí a fotografií, které pořídily, mimochodem řečeno, z valné části samotné autorky textu – fotografie jsou tak mimo jiné dokladem jejich vlastního putování po muzeích, galeriích, ulicích a předměstích Latinské Ameriky a také důkazem, že nepracují jen „od stolu“. Slavná díla věhlasných autorů a autorek v nich sice nalezneme, čtenáři se ale na stránkách knihy setkají spíše s reprodukcemi děl vzácných nebo u nás

prakticky neznámých. Komentáře nebo vysvětlivky v rozsahu „rámečku“, jimiž jsou fotografie opatřeny, dobře vystihují jádro problému, snadno navnadí k dalšímu pátrání, a přitom nezahltí zbytečnými podrobnostmi nebo suchopárnostmi. *Dějiny umění Latinské Ameriky* bezesbytku naplňují svůj cíl – poskytují zájemcům z řad studentů i širší veřejnosti základní přehled o dějinách umění velké části západní polokoule, o epicentrech výtvarné produkce napříč prostorem i časem a jejich nejvýznamnějších představitelích. Jako celek pak kniha svědčí o vysoké úrovni a tvůrčí samostatnosti českých iberoamerických studií. Škoda že v ní nejsou zastoupena i „mladší“ odvětví umělecké činnosti – film nebo fotografie. Příspěvek k dějinám „sedmého umění“ v zemích pod Jižním křížem vzešlý z českého prostředí na svůj vznik ještě čeká.

Abstract

The reviewer states that the publication titled History of Latin American Art (Prague: Univerzita Karlova and Karolinum, 2018) is the first-ever book of its type in the Czech book market and, at the same time, a unique deed in today's Czech academic production. In her opinion, a very likable feature of the publication consists in the fact that the authoresses do not attempt to present a comprehensive overview of specific artists and works, but prefer to introduce a broad range of topics which are typical for Ibero-American graphic arts—from the pre-Columbian time to the Conquista and colonization and until today. They identify principal art trends and flows spanning centuries and covering the whole American continent (including the Hispanic community in the United States), and are interested in principal issues which Latin American artists have been devoting their attention to. They describe power policy, economic, environmental and social changes and the art dynamism related thereto in a chronological order, focusing on three principal areas – architecture, painting, and sculpture. The reviewer deals in detail with chapters on the Latin American art of the 20th century, emphasizing the extraordinary importance of the political context for its formation, and sees its dominating feature in a search for own identity in the tension between the pre-Columbian tradition and European and North American influences. In particular, she concentrates on the penetration of modernism and avant-garde to Latin America and graphic art works produced in Mexico, Brazil, Cuba, and by Latinos in the United States.

Keywords / Klíčová slova:

Latin America; graphic arts; painting; sculpture; architecture, Mexican art; Brazilian art; Cuban art; Latinos

Latinská Amerika; výtvarné umění; malířství; sochařství; architektura; mexické umění; brazilské umění; kubánské umění; Latinos

Anotace

CHVÁTAL, Tomáš – NAVRÁTIL, Ivo: *Plížívá kontrarevoluce v Semilech 1968*. Semily, Muzeum a Pojizerská galerie Semily, p. o., 2018, 150 s., ISBN 978-80-605980-6-3.

Anotovanou knížku v poutavé grafické úpravě a s bohatou fotografickou výbavou vydalo semilské muzeum a galerie v roce 2018, při příležitosti kulatého výročí událostí pražského jara a jeho násilného potlačení. Vznikl tak další příspěvek do sbírky místních příběhů o tzv. obrodném procesu a následné normalizaci. Ty bývají cenné už tím, že autoři mívají výbornou znalost lokálních vazeb a kontextu, a témata vysoké politiky tedy dokáží přiblížit s velkou plasticitou a s pochopením pro místní svéráz. V jednom se ale tato kniha vymyká. Hlavními hrdiny nejsou, jak jsme v podobných případech zvyklí, úctyhodní funkcionáři, ať už tradičních, či (staro)nových institucí, kterým dal „obrodný proces“ vzniknout. Dobové naděje, vzlety a jejich rdoušení nesledujeme prostřednictvím budování institucionálních pozic a jejich následné ztráty. Hrdiny, kteří drží hlavní dějovou linku, totiž autoři udělali z partičky mladíků oscilujících okolo tehdy dvaadvacetiletého reklamního fotografa Karla Hádky. Tito *enfants terribles* „obrodného procesu“

v Semilech sice chtěli svoje živelné reformní aktivity zaštitit založením tzv. Klubu mladých, jeho oficiální uznání ze strany příslušných složek okresního národního výboru se však před srpnem 1968 protahovalo a posléze bylo definitivně zamítnuto. Okolnost, že se Klub mladých bránil (tehdy povinnému) zařazení do Národní fronty, hrála v zamítnutí tehdy už jen částečnou roli. Každopádně vytrvalá kritika poměrů hraničící s provokací vybraných funkcionářů společně s absencí institucionálního zázemí z nich v posrpnové době v očích mnoha činovníků udělala desperáty, kteří jim byli milí asi jako ona pověstná osina. Zřejmě i proto je vyústění tak surové. V tomto případě se mocní rané normalizace nemohli spokojit s tím, že jejich ideoví nepřátelé vyklidí pozice, protože žádné oficiální pozice nedrželi. Desperáty nelze vyhodit, ty je potřeba zdeptat. Tady padaly tresty natvrdo, konkrétně Hádek byl v posledku odsouzen na tři a půl roku, které si odseděl od března 1970 do září 1973 ve věznici Plzeň-Bory. Šikanován byl i po propuštění a v roce 1980 donucen k odchodu do exilu.

Historie svérázného Klubu mladých v Semilech, o kterém se ostatně mohla už ve své době dozvědět i širší veřejnost díky reportážím Ludvíka Vaculíky, nám ale přibližuje

i obecnější rysy tzv. obrodného procesu. Vezměme si například popisy místních diskusních mítinků veřejnosti s funkcionáři po vzoru studentských diskusí v Praze na jaře 1968. Klub mladých se nejdříve jednoho takového zúčastnil, následně sám převzal v pořadatelsství iniciativu. Obecné téma rehabilitací a odpovědnosti za zločiny minulosti zde bylo pojato s mrazivou konkrétností, přičemž byli k odpovědím vyvolávání jednotliví funkcionáři. Dlouholetý předseda semilského národního výboru například musel čelit otázkám jako: „Proč jste uzavřel cihelnu a dal odvézt stroje do šrotu?“ „V tiskárně látek byl vámi likvidován sklad vzorníků látek v milionové hodnotě – kdo dal souhlas?“ (s. 14) Kolektivní nezodpovědnost skrytá za pojmy třídního boje a dějinné nutnosti měla nyní vydat konkrétní hříšníky?! A do toho útoky na nekompetentnost a nedostatečné profesní vzdělání, když to dosud nikomu nevadilo?! To se mnoha funkcionářům určitě nelíbilo, stejně jako se jim čím dál tím více nelíbili ti, kteří tyto otázky vytrvale podněcovali. Mítinky organizované Klubem mladých daly slovo postiženým a umlčovaným, v tom byla jistě síla a přitažlivost pro některé zúčastněné. Ale vyřčená pravda na odstoupení označených funkcionářů obvykle nestačila, pokud se sami nerozhodli stáhnout. Naopak na jejich straně zůstávala moc zaštitěná jako instituce, jež mohla nepovolit včas neohlášený mítink, případně rušit sešlost hlukem z místního rozhlasu. Jistě není náhoda, že se na mítinky dostavil okresní velitel Státní bezpečnosti. Když se na jeho podřízeného vyvalilo osočení z nekalých výsledkových metod, nechal kauzu prošetřit, aby následně veřejně prohlásil, že vše bylo korektní. A byla to Státní bezpečnost, kdo „rozjel“ vyšetřování letáku z produkce Klubu mladých, jenž brojil proti „nadvládě SSSR“ ještě před srpnem '68.

Zmiňuji to proto, že i příběh nikdy neregistrovaného Klubu mladých ukazuje, že mocenské struktury zůstaly „obrodným procesem“ vcelku nenarušeny. V pozičním boji, který se přitom rozpoutal, zúčastněné strany používaly zbraně, které měly po ruce. I lidé okolo Karla Hádka se vydali cestou veřejné kompromitace konkrétních funkcionářů s cílem dostat je z mocenských postů. Když k odvolání předsedy národního výboru nepomohla rezoluce podepsaná účastníky jednoho z mítinků ani osobní výzvy, uchýlili se k protestní hladovce. Když jim po srpnu policie zlikvidovala protestní tabla, zřídili si na náměstí svoji vlastní vývěsní skříňku, kde na předsedu nadále útočili. Ovšem tak jako byla kritika jednotlivých funkcionářů vedena adresně, měly i pozdější sankce proti hlavním protagonistům rysy osobní odplaty. Když příslušníci Státní i Veřejné bezpečnosti za pomoci vojenských složek rozháněli v únoru 1969 před kinem v Semilech dav protestující proti družební sešlosti se členy sovětské posádky, zacílili neomylně na Hádka. Brutální zmlácení jeho samotného a několika dalších účastníků sice ještě vyvolalo pozdvižení, a dokonce trestní řízení proti velitelům zákroku, postupující normalizace ovšem vedla k tomu, že celý případ byl přehodnocen. Velitelé zásahu z toho nakonec vyšli s pochvalou a finanční odměnou. A vršíci se obvinění vůči Hádkovi, v nichž se na misku trestných činů postupně a z jakési nezřízené libovůle přihazovaly jeho aktivity z doby relativní svobody, byla jistě projevem obnovené socialistické zákonnosti, ale ještě více celá tato kauza připomíná sadistickou mstu.

Co k ní ještě dodat? Snad že „obrodný proces“ a následná normalizace, případně boj „zdravého jádra“ s „pravicovými oportunisty“, nebyly jen záležitostmi abstraktních ideologických debat a chladnokrevného politického kalkulu, ale také předmětem vášní,

vybuzených osobních animozit a případně až krvavé záští. Husákovský kovral ode zdi ke zdi sice mnohé z toho překryl, ale v základech normalizačního režimu uvízlo neschůdně krutostí, byť většinou ne takto vyhocených. Pro ty, které zajímá, co je pod kobercem, určitě doporučuji ke čtení.

Marie Černá

KAMENEC, Ivan – MICHELA, Miroslav: *Rozhovor s dejinami: Ivan Kamenec o cestách slovenskej histórie s Miroslavom Michelom*. Bratislava, Hadart 2019, 160 s., ISBN 978-80-99941-00-8.

Útlá knížečka „do električky“ zaujme už sličnou grafickou úpravou a šikovným formátem. Uvnitř publikace najde čtenář bohatou obrazovou přílohu, vhodně provázející zaznamenaný rozhovor. Před čtenářem se odvíjí životní příběh, který je v mnohém neobyčejný, jakkoli se odehrává namnoze v kulisách dnů všedních, nedramatických. Rozhovor vedl Kamencův kolega z Historického ústavu SAV Miroslav Michela (narozen 1978), který v současnosti působí také na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V poslední době se věnuje především problematice alternativní kultury, otázkám nacionalismu a cestám utváření historické paměti. Zajímá se ale též dlouhodobě o dějiny slovenské i české historiografie, takže byl k rozhovoru velmi dobře připraven.

Ivana Kamence (narozen 1938), který je protagonistou knihy, není nutné čtenářům *Soudobých dějin* dlouze představovat. Česká historická obec v minulosti s uznáním registrovala jeho práce věnované především dějinám slovenského státu (1939–1945) a pohnuté historii slovenského holokaustu. I jeho práce z období před rokem 1989 nesly nespornou pečť kvality. Vzorem moderních

historických biografí se pak stala jeho kniha *Tragédia politika, kňaza a človeka: Dr. Jozef Tiso 1887–1947* z roku 1998 (v rozšířené podobě vyšla v roce 2013). Ivan Kamenec ovšem reflektuje i témata povýtce česká, například osobnost Edvarda Beneše, a věnuje se také dějinám slovenské a české historiografie. Současně je člověkem, jenž se nerozpakuje vstupovat do veřejného prostoru. Kulturní veřejnost ho registruje a uznává.

Rozhovor s Miroslavem Michelou má být „sondou do životných skúseností, radostí, ale aj smútkov jedného z našich najvýznamnejších historikov“ (s. 9). Hned na počátku jeho vzpomínání na dětství příznačně stojí bolestivý dotek „velkých dějin“ – prožitek nuceného skrývání před německou armádou na konci války. Obyvatelé Janovy Vsi (dnes okres Partizánske) riskovali mnoho, když ukrývali „neárijskou“ rodinu. Historik si hned klade palčivou otázku, „ako by som sa ja zachoval na mieste našich pomocníkov a záchrancov“ (s. 14)? Uvažuje o tom, že sám i v méně hraničních situacích někdy podlehl strachu... Podobná zamyšlení, prolínající knihou, svědčí o hlubokém mravním zakotvení jeho osobnosti a vnitřní síle.

Rozmlouvání obou historiků nás provádí školními a studijními léty protagonisty. Ivan Kamenec se vyznává z „túhy hľadať a obevovať“, již začal v mládí pociťovat. Zasáhla jej „príťažlivosť a akési zvláštne kúzllo archivov“ (s. 37). Rozhovor zpestřují odkazy na všední dny – jedna kapitola anotované knihy se příznačně jmenuje „Vášeň pre futbal – vášeň pre divadlo“. Profesionální dráha Ivana Kamence, jak ji kniha přibližuje, vedla přes Státní slovenský ústřední archiv a Slovenské národní muzeum k externí aspirantuře v Historickém ústavu SAV, kde nakonec získal v roce 1969 zaměstnání. Velmi citlivě jsou popsány Kamencovy vztahy k některým kolegům a kolegyním, zejména k jeho školiteli Lubomíru Liptákovi a někdejšímu řediteli slovenského

Historického ústavu Jozefu Jablonickému. Oba byli postiženi normalizačními čistkami, Kamenec však nezastírá konflikty a posléze i osobní roztržku s Jablonickým, jakkoli bolestná pro něho byla (s. 94 a 119 n.).

Velmi podnětné jsou hovory Kamence a Michely o historikově „řemesle“. Pozornost věnují zejména snahám o vymazání a přepisování dějin, jak se projeví za komunismu, ale také po roce 1989. Na Slovensku se tehdy stali nositeli „konečných historických pravd“ historikové luďácké orientace. Kamenec se zamýšlí nad generačním faktorem ve vzájemném obcování historiků: „Každá nastupující generácia historikov sa chce viac či menej vymedziť voči svojim starším kolegom, no zároveň v istom zmysle musí aj na nich nadväzovať. Môže s ich prácami a hodnoteniami kvalifikovane polemizovať, no nesmie ich ignorovať...“ (s. 88) Problémom podľa něj je, když historikové podlehnou politické objednávce. Zaujme, že Kamenec uvádí jako příklad konstruktivních polemik spory Daniela Rapanta a dalších slovenských historiků s Václavem Chaloupeckým či Albertem Pražákem (s. 89). My ovšem víme (zejména díky výzkumům Milana Ducháčka), že jejich vztahy nebyly zbaveny trpkosti a vyostřených emocí. Sporná místa ve společných dějinách Slováků a Čechů se v 90. letech stala předmětem zkoumání Česko-slovenské komise historiků, v níž se Kamenec také výrazně uplatnil; sám ji hodnotí jako jednu z nejpłodnějších oblastí své činnosti.

„...dobře položená otázka alebo vyslovená hypotéza je v historikovej práci dôležitejšia a prínosnejšia než jednoznačná odpoveď o absolútnych ‘pravdách dejín’,“ tak zní jedna z tezí Ivana Kamence (s. 9). „...absolútne objektívny historik neexistuje, lebo jeho diela a interpretácie vychádzajú nielen z profesionálnych vedomostí, ale aj zo skutočnosti, že každý z nás je ovplyvnený aj svojimi občianskymi postojmi a inými individuálnymi

faktormi, akými sú národný, náboženský či sociálny pôvod, rodinná alebo školská výchova, osobné skúsenosti, atď.,“ rozvíjí pak úvahu nad dějepisovým postavením v procesu poznání (s. 90). Poslání historikovo vidí ve schopnosti „znepokojovať, provokovať a dávať ... podnety na premýšľanie“ (s. 156).

Naslouchá-li se zájmem mladý historik kolegovi o dvě generace zkušenějšímu a táže-li se jej zasvěceně a s pochopením, není to snad s naší civilizací tak zlé. Knižní vzpomínkový rozhovor Miroslava Michely s Ivanem Kamencem vzbudí pozornost zájemců o soudobé slovenské a české dějiny i o dějiny historiografie. Je jen škoda, že nakladatel nevybavil knihu rejstříkem osob a že v ní schází bibliografie alespoň Kamencových nejdůležitějších prací i jeho podrobnější biogram, než se vyskytuje na obálce.

Jiří Křestán

SMETÁNKA, Tomáš (ed.): *Podívám se na to ráno: Pražské jaro 1968 v tajných dokumentech ministerstva zahraničí USA*. Praha, Echo media 2018, 188 s., ISBN 978-80-270-4499-3.

Americké tajné dokumenty k historii pražského jara! Titul, který musí vzbudit zvědavost každého, koho jen trochu československý rok 1968 zajímá. Titul je ovšem poněkud marketingový a po otevření knihy následuje určité vystrážlivění. Dokumenty (a nejde zdaleka jen o dokumenty *Department of State*, tedy amerického Ministerstva zahraničí) byly tajné v době svého vzniku v roce 1968, samozřejmě. Nejsou ale tajné už více než dvacet let, od roku 1996, kdy byly vydány ve standardní řadě edic dokumentů k historii americké zahraniční politiky (*Foreign Relations of the United States, 1964–1968*, sv. XVII: *Eastern Europe*. Ed. James E. Miller.

Washington, United States Government Printing Office 1996). Z celkem 63 dokumentů, jež se týkají Československa a byly publikovány ve *FRUS* (dokumenty č. 37 až 99, s. 146–292), vybral editor českého vydání celkem 37 dokumentů. První je datován 2. prosince 1967, poslední 4. září 1968. Z dokumentů, které v edici *FRUS* spadají do období, jež si editor určil jako relevantní pro své téma, se v české edici neobjevily čtyři dokumenty a zařazeny nebyly ani další dokumenty z konce roku 1968. Těchto celkem jedenáct dokumentů asi editor nepovažoval za důležité; svá kritéria výběru ovšem uvádí jen vágně jako „dokumenty ... které se cele nebo převážně týkají politického vývoje v Československu v té době a jeho zahraničních souvislostí“ (s. 21).

Z dokumentů patřících do období mezi 2. prosincem 1967 a 4. zářím 1968, které nejsou zařazeny do českého výběru, se jen jeden (*FRUS*, 1964–1968, sv. XVII, č. 64) vskutku netýká vývoje v Československu a jeho zahraničních souvislostí. Další tři (*tamtéž*, č. 58, 62 a 63) ovšem ano a je škoda, že je editor pominul. Memorandum velvyslance USA v Praze Jacoba D. Beama pro podtajemníka pro politické záležitosti *Department of State* Charlese F. Bohlena (26. dubna 1968) se týká dvou témat, jež byla dlouhodobě kamenem úrazu mezi Československem a Spojenými státy a jež ovlivňovala podobu vztahů obou zemí i v roce 1968: československých nároků na vrácení zlata uloupeného nacisty a amerických nároků na náhradu za znárodněný majetek amerických firem v Československu. Telegram ministra zahraničí Deana Ruska velvyslanci USA při Severoatlantické alianci Harlanu Clevelendovi (11. května 1968) obsahoval instrukce, jak by se NATO mělo zachovat ohledně vývoje v Československu. Telegram velvyslance USA v Praze Beama adresovaný americkému Ministerstvu zahraničí (28. května 1968)

informuje o velvyslancově rozhovoru s československým ministrem zahraničí Jiřím Hájkem. Především tento poslední dokument je mimořádně zajímavý a je opravdu zvláštní, že byl z české edice vynechán. Náhorně ilustruje velmi chladnou podobu vztahů mezi USA a Československem a nulovou snahu Prahy na tom cokoli změnit.

Anotovaná edice nezahrnuje, jak již řečeno, posledních šest dokumentů z americké edice, které vznikly po 4. září 1968 (*FRUS*, 1964–1968, sv. XVII, č. 94–99). Jakkoli to není v úvodu nijak vysvětleno, považoval editor zřejmě další vývoj po srpnové intervenci už za méně důležitý a zajímavý. Následuje v tom perspektivu řady historiků, především tedy historiků západních, pro které historie pražského jara končí už okupací země vojsky Varšavské smlouvy. Což je ovšem omyl, srpnová invaze sice samozřejmě znamenala zásadní předěl, jejích cílů bylo ovšem v úplnosti dosaženo až mnohem později. Události mezi srpnem 1968 a dubnem 1969, nebo spíše až srpnem 1969 ještě k historii pražského jara patří. A do takto koncipovaného výběru amerických dokumentů by patřily nejen poslední dokumenty z roku 1968, ale přinejmenším i první dokumenty z období Nixonovy administrativy, jak byly publikovány ve *FRUS*, 1969–1972, sv. XXIX: *Eastern Europe; Eastern Mediterranean* (Washington, United States Government Printing Office 2007, č. 77–82).

Editor charakterizuje svou publikaci jako jistý doplněk k ediční řadě *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, bohužel ale nenásleduje její ediční standardy. To nepřímě vysvětluje tím, že jeho edice je určena i nehistorikům, jimž chce především nabídnout čtenářský zážitek. Český (a vcelku spolehlivý) překlad amerických dokumentů ovšem usnadní práci i historikům. Jim ale bude chybět, že jednotlivé dokumenty nejsou identifikovány s dokumenty

ve *FRUS* (a už vůbec není uvedeno jejich archivní uložení). Historikovi i nehistorikovi bude užitečný seznam osob (Kdo byl kdo) s jejich stručnou charakteristikou. Nehistorikům budou asi velmi chybět věcné poznámky, jež by dokumenty, fakta i události v nich zmiňované objasnilly a zařadily do kontextu. Publikace až na několik výjimek (občasné poznámky překladatele) obsahuje jen překlad poznámek, jež provázely původní edici; ovšem nikoli všech. Někdy absence takových poznámek může opravdu znesnadnit pochopení textu. Kupříkladu americké dokumenty často (vlastně skoro vždy) užívají termíny *Czechs*, *Czech* ve významu „Čechoslováci“, „československý“. Je-li například příslušná pasáž telegramu, v němž ministr zahraničí Rusk pro americkou ambasádu v Praze hodnotí vývoj situace v Československu (*FRUS*, 1964–1968, sv. XVII, č. 55), přeložena slovy „jeho (tj. Dubčekovým) záměrem je čechocentrismus“ (*Podívám se na to ráno*, s. 28), je to sice z jazykového hlediska korektní, ale věcně to nedává smysl a nehistorikovi to musí čtenářský zážitek znesnadnit. Smyslu celé pasáže je třeba rozumět asi tak, že Dubčekovým záměrem je klást na první místo československé zájmy.

Pořádit překlad amerických dokumentů k československým událostem roku 1968 dalo jistě hodně práce a je to užitečný počín. Škoda že výsledná publikace nebyla připravena s respektem k elementárním pravidlům ediční práce. Stálo by to sice o něco více času a námahy, ale výsledný efekt by byl o mnoho větší.

Oldřich Tůma

ŠTÉR, Roman: *Člověk se srdcem na dlani: Deník Josefa Holce z konce II. světové války a prvních poválečných měsíců*. Praha, Národní archiv 2018, 182 s., ISBN 978-80-7469-084-6.

Deníky, válečné zápisky a další prameny osobní povahy jsou velice přínosnou a atraktivní sondou do „malých“ vojenských dějin, neboť vhodně doplňují pouhý výklad válečných operací o konkrétní lidské osudy a také umožňují poznat, jak válečné události a útrapy vnímali sami jejich aktéři. Roman Štér, který v současné době působí jako archivář v Národním archivu v Praze, kriticky editoval deníkové záznamy jednoho z účastníků druhého zahraničního odboje, podplukovníka ve výslužbě Josefa Holce. Anotovaná publikace je rozdělena do dvou hlavních částí, úvodní odborné studie mapující Holcův bezpochyby zajímavý život a vlastní kritické edice deníkových záznamů z období od 31. března do 15. října 1945. Publikaci ztraktivňuje i fakt, že editor byl během práce na ní v osobním kontaktu s Josefem Holcem. Pravděpodobně i díky tomu je text doplněn bohatými fotografickými přílohami. Čtenář si tak může prohlédnout většinu fotografií, které jsou zmíněny v deníkových záznamech.

Jak editor píše v úvodní studii, volyňský Čech Josef Holec sloužil ve válečném období postupně v uniformách polské a poté Rudé armády, posléze padl do německého zajetí, z něhož byl souhrou okolností propuštěn. Po propuštění se Holec zapojil do ilegální odbojové organizace Blaník a po osvobození Volyně vstoupil do československých vojenských jednotek v Sovětském svazu. V československé armádě sloužil až do 19. prosince 1945, kdy byl demobilizován. Holec se poté usadil v obci Tvršice na Žatecku a pod vlivem únorových událostí roku 1948 vstoupil do Judexovy odbojové protikomunistické organizace, kde působil až do svého

zatčení v listopadu téhož roku. Za svoji ilegální činnost byl odsouzen k trestu odnětí svobody na osmnáct měsíců a tento trest si odpykal v uranových dolech na Jáchymovsku. Po svém propuštění žil Holec v Žatci a mimo jiné se aktivně zapojil do činnosti různých organizací sdružujících volyňské Čechy. Zemřel 17. března 2018 ve vojenské nemocnici v Olomouci.

Právě z doby služby v 1. československém armádním sboru (konkrétně Holec sloužil nejprve jako náčelník štábu a poté jako písař u 3. čs. ženijního praporu) pochází většina editovaných deníkových záznamů. Jak zmiňuje Štěr v ediční poznámce, jsou Holcovy záznamy zajímavé především v tom, že informace o bojových operacích většinou přenechávají místo vojenské každodennosti. Holec často popisoval své zážitky mimo službu (výlety do okolí, návštěvy přátel, psaní dopisů), pozornost věnoval i místům navštíveným při postupu jednotky či údajům o počasí. Zaznamenával si také své pocity a názory v souvislosti s aktuálním děním, ať už se jednalo o očekávání konce války, či například v očích autora pokleslou morálku obyvatel osvobozené Prahy. Zvláštní místo v denících zaujímá sledování vztahů Čechů a Němců v poválečném Československu a v neposlední řadě Holec ve svých denících reflektuje i otázky poválečné repatriace volyňských Čechů a své obavy z možného přesunu do Sovětského svazu.

V publikaci nechybí seznam hodnotit a významání udělených Holcovi, jmenný rejstřík, seznam použitých zkratk a také závěrečný soupis pramenů a literatury. Nezbyvá než dodat, že celá kritická edice je provedena velmi precizně. Především oceňuji, že si editor dal práci s dohledáváním osob zmíněných v deníkových záznamech, a kde to bylo možné, doplnil k nim stručný biografický medailonek. Podobně revidoval i geografické názvy, které nejen upravil do správného

tvaru (pokud byly v původním textu uvedeny chybně), ale také k nim připojil současné názvy. Celá práce prošla důkladnou redakcí, v textu se až na zanedbatelné výjimky nevyskytují překlepy ani chyby. Publikaci *Člověk se srdcem na dlani* tak může uvítat každý zájemce o dějiny československé zahraniční armády za druhé světové války a své čtenáře si jistě najde i mimo odbornou veřejnost.

Vojtěch Češík

ZONA, Pavel: *Češi a Slováci v bývalé Jugoslávii a jejich zapojení do bojů ve II. světové válce a obnovy poválečného Československa*. Praha, Powerprint 2018, 100 s., ISBN 978-80-7568-078-5.

Vojenský historik Pavel Zona, který do minulého roku působil na Fakultě vojenského leadershipu Univerzity obrany v Brně, zpracovává v této útlé monografii celkem opomíjené téma z československých vojenských dějin, a to zapojení českých a slovenských krajanů do bojů na území okupované Jugoslávie v období druhé světové války. Autor se problematice tohoto druhu věnuje dlouhodobě, za ostatní lze zmínit dílčí studie pojednávající o 1. československé partyzánské brigádě Jana Žižky z Trocnova.

Čtyři hlavní kapitoly knížky charakterizují jejich názvy: „Češi a Slováci na Balkáně“, „Češi v národněosvobozovacím boji národů Jugoslávie v průběhu druhé světové války“, „Slováci v národněosvobozovacím boji národů Jugoslávie v průběhu druhé světové války“ a „Reemigrace“. Cenné je, že autorův výzkum je z valné části postaven na studiu archivních pramenů soustředěných na území bývalé Jugoslávie; především se jedná o archiv Muzea Vojvodiny v srbském Novém Sadu a Archiv Svazu Čechů Republika Chorvatsko v chorvatském Daruvaru. Doplnující

rešerše autor provedl i v domácích archivních institucích, konkrétně ve Státním okresním archivu ve Znojmě.

Je třeba vyzdvihnout, že bojovou účast Čechů a Slováků žijících na území Jugoslávie autor zasazuje do širších souvislostí. Čtenář tak získává stručnou a přehlednou formou představu o okolnostech, za nichž česká, resp. slovenská menšina na tomto území vznikla a jak se posléze vyvíjela a působila. Stručně nastíněny jsou dějiny českého a slovenského osídlení na území Slavonie a Vojvodiny od 18. století, včetně exkurzů k sociálnímu a spolkovému životu; etnický vývoj obou oblastí je zde velmi krátce shrnut dokonce už od antiky. Největší část knihy však pochopitelně zaujímá období druhé světové války, konkrétně zapojení Čechů a Slováků do bojů v řadách jugoslávské Národněosvobozenecké armády (NOA). Pozornost je tedy věnována především českým (Československý prapor, resp. brigáda) a slovenským (Jánošíkova rota, Slovenská brigáda) jednotkám vzniklým v rámci NOA, opominuta ale

není ani činnost krajanů v jiných jugoslávských jednotkách. Celý přehled pak uzavírá kapitola věnovaná poválečné reemigraci Čechů a Slováků z bývalé Jugoslávie. Autor sleduje její cesty v jednotlivých letech třetí republiky (1945–1948) a mimo jiné líčí mnohdy složité vyjednávání Svazu Čechů v Jugoslávii s československými úřady.

Publikaci doprovází několik přehledových tabulek, map a poměrně bohatá obrazová příloha. Některé významné prameny čtenář nalezne v příloze v závěru knihy, kde jsou zveřejněny buď v editované podobě, nebo jako fotokopie. K celkové přehlednosti napomáhá umístění poznámkového aparátu pod čarou a závěrečný seznam zkratk. V publikaci bohužel chybí rejstřík (ať už jmenný, nebo místní), nicméně vzhledem k jejímu nevelkému rozsahu se nejedná o nějak závažný nedostatek a případné vyhledávání v textu tím není výrazněji znesnadněno.

Vojtěch Češík